

Rea **Jozić**, mag. iur.

Darija **Željko**, mag. iur.

„Možete poljubiti mladu“: Statusna prava žena kroz prizmu karakterističnih kultura i religije u državama Srednje Azije

UDK: 342.726-055.2(575)
347.62-055.2(575)

Sažetak

Cilj je ovoga rada ukazati na specifičnosti vezane uz institut braka u Srednjoj Aziji. Pojedinačnom analizom Kazahstana, Kirgistana, Tadžikistana, Turkmenistana i Uzbekistana uočeni su ključni problemi prisutni u svakodnevici žena koji grubo krše odredbe članka 16. Konvencije o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena. Detaljnije smo analizirale problem raširenosti poliginije, dječjih, prisilnih i srodničkih brakova te obiteljskog nasilja kao i reakciju Vlada na te problematične prakse. Ovim smo radom nastojale dotaknuti osjetljivo pitanje kako uskladiti ustaljene svjetske standarde i preuzete međunarodne obveze u domeni obiteljskog i bračnog života žena s često oprečnim tradicionalnim društvenim shvaćanjem navedene problematike.

Ključne riječi: Srednja Azija, obiteljski i bračni status žena, Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena, kultura, religija

1. UVOD

Cilj je ovoga rada ukazati na specifičnosti vezane uz institut braka u Srednjoj Aziji, regiji koju čini pet suverenih i neovisnih država: Kazahstan, Kirgistan, Tadžikistan, Turkmenistan i Uzbekistan. Te su države bile dijelom Sovjetskog Saveza do njegova raspada, a neovisnost su stekle 1991. godine te od tada kao mlade demokracije prolaze kroz tranzicijski proces pokazujući opasne znakove autoritarizma. Regija je danas pod posebnim povećalom brojnih svjetskih organizacija koje u svojim izvješćima uporno ukazuju na grube povrede ljudskih prava, osobito prava žena. Međutim, zabrinjavajuće stanje prava žena u Srednjoj Aziji neosnovano je podzastupljena tema u europskim, a time i hrvatskim znanstvenim istraživanjima, stoga se nadamo da će ovaj rad biti doprinos u osvješćivanju nimalo zavidnog položaja žena u Srednjoj Aziji.

Poticaj za pisanje rada uvelike je bila Ljetna škola ljudskih prava održana na Američkom sveučilištu Srednje Azije u Kirgistanu u kojoj je sudjelovala jedna od autorica. Program Ljetne škole bio je usmjeren na analizu stanja ljudskih prava u posttranzicijskim društvima. Polaznici škole detaljno su raspravili brojna pitanja koja utječu na stanje ljudskih prava,

no najžustrije su se rasprave vodile o stanju prava žena. Želeći doznati više o pravnome položaju žena u Srednjoj Aziji, a uzimajući u obzir širinu teme, odlučile smo se usredotočiti na specifičnosti vezane uz institut braka u toj regiji. Sfera obiteljskih i bračnih odnosa odražava utjecaj pravnih i društvenih normi te drugih čimbenika, osobito dominantne religije,¹ običaja i kulture.

U analizi svake države dat ćemo osvrt na društveni i pravni položaj žena promatrajući relevantni pravni okvir počevši od ratificiranih međunarodnih ugovora do ustavnih i zakonskih odredbi, a potom ćemo se usmjeriti na negativne prakse koje se u promatranim državama vežu uz brak zbog spomenutih religijskih, tradicionalnih i kulturoloških razloga – dječje i prisilne brakove, poliginiju te raširenost obiteljskog nasilja čije su žrtve uglavnom žene. Iz raširenosti takvih neprihvatljivih praksi proizlazi kako je srednjoazijskim državama zajedničko sustavno kršenje članka 16. UN Konvencije o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena (u daljnjem tekstu: CEDAW) koji jamči jednaka prava žena i muškaraca pri izboru bračnoga druga, sklapanju braka te u braku. Upravo je detaljna razrada načina na koje se u državama Srednje Azije krše neka od temeljnih prava žena središnja tema ovoga rada kojim želimo osvijestiti probleme s kojima se svakodnevno suočavaju žene u ovoj, na globalnopolitičkom planu, često neprimjetnoj svjetskoj regiji.

2. KAZAHSTAN

“Alma Ata je za prvu ženu, a Astana za drugu.”²

2.1. Pravni položaj žena općenito

Republika Kazahstan, jedna od najvećih država svijeta smještena u srcu Srednje Azije, stekla je neovisnost 1991. godine i već u ožujku iduće godine postala punopravna članica UN-a.³ *Human Rights Watch* u izvješću za Kazahstan iz 2016. godine upozorava na povrede slobode udruživanja, govora i vjeroispovijesti te ističe kako je tortura i dalje ozbiljan problem.⁴ Zamjetne su i povrede prava žena, ali u znatno manjoj mjeri nego u ostalim analiziranim državama zahvaljujući pozitivnom odnosu vladajućih prema tom problemu.

Kazahstan je pristupio CEDAW konvenciji 1998. godine. Pohvalno je što kao ni ostale srednjoazijske države nije izjavio nijednu rezervu na CEDAW što treba posebno istaknuti jer kako navodi UN-ova Specijalna izvjestiteljica za nasilje nad ženama Dubravka Šimonović: „...iako se radi o Konvenciji koja je druga po globalnoj prihvaćenosti ili broju ratifikacija u odnosu na devet temeljnih UN ugovora na području ljudskih prava, prva je po broju rezervi kojima se države stranke izuzimaju od obveze primjene određenih odredbi, odnosno zadržavaju postojeću diskriminaciju žena na određenim područjima. Navedeno gotovo univerzalno prihvaćanje ove Konvencije upućuje na njezin globalni značaj i ugled, ali velik broj rezervi otkriva stvarno stanje i neprihvaćanje načela jednakosti i nediskriminacije žena na brojnim područjima.“⁵ Dakako, nepostojanje rezervi nipošto ne znači da CEDAW Odbor nije u svome praćenju primjene CEDAW-a uočio brojne probleme vezane uz položaj žena u Kazahstanu, od kojih će ključni vezani uz (pred)bračni status žena biti raspravljeni u ovome

¹ U svim je srednjoazijskim državama islam dominantna religija.

² Navedena uzrečica odnosi se na raširenost poliginije u Kazahstanu, o čemu više: http://www.rferl.org/a/polygamy_a_fact_of_life_in_kazakhstan/24242198.html, pristupljeno: 10. travnja 2017.

³ I. SVANBERG: *Contemporary Kazaks: Cultural and Social Perspectives*, Routledge, 1999., str. 1. – 2.

⁴ <https://www.hrw.org/europe/central-asia/kazakhstan>, pristupljeno: 11. travnja 2017.

⁵ D. ŠIMONOVIĆ: *Razvoj i sinergije globalne CEDAW Konvencije i regionalne europske Istanbulske konvencije kao instrumenata za uklanjanje diskriminacije i nasilja nad ženama u: Zbornik radova, Perspektive antidiskriminacijskog prava*, Zagreb, 2014. (ur. Potočnjak, Željko; Grgurev, Ivana i Grgić, Andrea), str. 86.

radu. Kazahstan je na 42. mjestu prema UNDP-ovom Indeksu neravnopravnosti spolova (sveukupno je 188 država na toj listi).⁶ Nacionalni je Ustav u pogledu rodne jednakosti usklađen sa standardima međunarodne zajednice te se odredbama članka 14. kazahstanskog Ustava jamči ravnopravnost spolova i zabranjuje diskriminacija, između ostaloga, na temelju spola.⁷ Kao i u većini država diljem svijeta ravnopravnost spolova nije u potpunosti ostvarena što se ogleda i u podzastupljenosti žena u političkome životu. Vlada priznaje kako je to značajan problem te su se dužnosnici izjasnili u prilog povećanju njihova udjela.⁸ Slabiji položaj žena, osim u političkom životu, primjećuje se naročito u sferi obiteljskog i bračnog života zbog snažnog utjecaja religije i običaja.

Iako je vidljiv utjecaj islama i šerijatskog prava⁹ upotpunjen nacionalnim običajima na institut braka, mora se naglasiti kako je Kazahstan najmodernija srednjoazijska država što se očituje i u dominantnim bračnim trendovima koji u mnogome slijede one zapadne. Tradicionalni bračni rituali specifična su mješavina nomadskih i islamskih formi,¹⁰ a u nastavku rada obrazložiti ćemo određene kazahstanske običaje vezane uz sklapanje braka.

2.1. Pravni položaj žena u braku

Kao specifičnost nekih afričkih i srednjoazijskih država, i u Kazahstanu je široko rasprostranjena obveza davanja *kalym* koja tereti ženika i njegovu obitelj. *Kalym* predstavlja novčani ili materijalni dar za nevjestu koji se ipak najčešće troši za potrebe novoosnovane obitelji.¹¹ U slučaju da brak završi razvodom zbog neprimjerenog ponašanja žene, muž ima pravo zahtijevati njegov povrat.¹²

Udovice su u Kazahstanu dugo predstavljale posebno ranjivu kategoriju žena. Naime, među nomadskim stanovništvom bio je rasprostranjen običaj karakterističan za narode zaostale na patrijarhalnom stupnju razvoja prema kojemu se udovica treba preudati za člana obitelji preminulog muža (*levirat*), i to u najvećem broju slučajeva za njegova brata.¹³ Sovjetska je vlast takvu vrstu tradicije zabranila tridesetih godina dvadesetog stoljeća, međutim obveza preudaje za brata preminulog bračnog druga i danas opstaje kao tradicionalni relikv u izrazito ruralnim područjima države te je u Kazahstanu poznata pod nazivom *amangerstvo*.¹⁴ Nisu dostupni podaci o raširenosti takve prakse danas,¹⁵ no interesantno je postojanje takvog instituta u dominantno muslimanskoj državi s obzirom da u židovskom pravu postoji obveza za udovicu bez djece da: „...se treba udati za brata svog pokojnog muža, koji se naziva *levirom*, a ona *yevamah*. Ovo je jedan od niza primjera iz židovskog prava koji pokazuje da poligamija izvorno nije bila zabranjena (ona je kasnije kulturološki potisnuta), jer je moguće da je brat preminulog supruga već oženjen.“¹⁶ Obveza preudaje

⁶ <http://hdr.undp.org/en/composite/GII>, pristupljeno: 8. travnja 2017.

⁷ <http://www.constitution.kz/english/>, pristupljeno: 9. travnja 2017.

⁸ *Asian Development Bank: Kazakhstan Country Gender Assessment*, 2013., str. xi., dostupno na: <https://www.adb.org/sites/default/files/institutional-document/34051/files/kazakhstan-country-gender-assessment.pdf>, pristupljeno: 11. travnja 2017.

⁹ Vidi više o šerijatu: *Pravni leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2007., str. 1584.

¹⁰ Više vidi: S. EDELBAY: *Traditional Kazakh Culture and Islam*, International Journal of Business and Social Science, vol. 3, no. 11, 2012., str. 129-130.

¹¹ *Russian-Kazakh-English Dictionary*, E.A. Buketov Karaganda State University, 2010., str. 96

¹² K. IMANBAYEV et al.: *Islamic Obligation in Kazakh Customary Law (For Example, the Institution of Family and Marriage)*, Asian Social Science, Vol. 11, No. 26; 2015., str. 125.

¹³ M. LAZREG: *Making the Transition Work for Women in Europe and Central Asia*, World Bank Discussion Paper, 2000., str. 54.

¹⁴ *Op. cit.* (bilj. 11), str. 24.

¹⁵ Iako se tvrdi kako je manje rasprostranjena negoli otmica nevjeste. Lazreg, Marnia, *op. cit.* (bilj. 13)

¹⁶ V. – I. SAVIĆ: *Katuba u židovskom pravu*, Revija socijalne politike, god. 22, br. 2, Zagreb, 2015., str. 249.

žene za brata preminulog supruga vodila je do itekako važne praktične i pravne posljedice: promjene nasljednog reda jer bi umjesto sina imovinu preminulog naslijedio njegov brat. Mnogo je manje (bila) rasprostranjena praksa sororata prema kojoj se muškarac ženi za mlađu sestru preminule supruge budući da je primarna svrha sororata isključivo očuvanje već uspostavljenih veza između dviju obitelji. Pod uvjetom da je otac buduće nevjeste uopće pristao na sororat slijedila je obveza ženika da isplati bivšoj šogorici (sada nevjesti) *baldyz* – polovicu visine miraza kojeg je isplatio njenoj preminuloj sestri.¹⁷ Niti jedan od navedenih instituta nije u skladu sa šerijatskim pravom.

Prava žena ozbiljno se krše otmicom nevjeste koja je, premda zakonom zabranjena i kažnjiva kaznom zatvora od osam do deset godina, prisutna u ruralnim dijelovima države. Muškarac koji dobrovoljno pusti otetu djevojku oslobođen je svake kaznene odgovornosti ako pritom nije počinio drugo kazneno djelo. Često se ne podnosi kaznena prijava protiv otmičara jer žrtvu njena obitelj prisili da se pomiri sa sudbinom te se privatno nagode s otmičarom. Nerijetko i nadležna tijela sugeriraju isto jer za njih postupanje u tim slučajevima predstavlja birokratsku „gnjavažu“.¹⁸

S otmicom nevjeste povezano je i sklapanje dječjih brakova. Iako je minimalna dob za sklapanje braka osamnaest godina, ona može biti snižena na šesnaest godina u slučaju trudnoće ili zajedničkog pristanka budućih bračnih drugova maloljetnika. Nevladine organizacije navode, što prenosi *US Department of State*, kako su na jugu države česti brakovi maloljetnica zbog jače izraženih tradicionalnih tendencija. Nevladini podaci govore o otprilike 2000 - 3000 dječjih i prisilnih brakova godišnje¹⁹ te na takva prozivanja Vlada službeno ne reagira. U rujnu 2015. godine Vjerska administracija kazahstanskih muslimana izdala je naredbu kojom se zabranjuje vjerskim službenicima da sklapaju vjerske brakove, no unatoč zabrani sporna praksa opstaje.

2.3. Poliginija

Prema pravnoj teoriji poligamija predstavlja: „Brak žene s više muževa istodobno (poliandrija) ili brak muškarca s više žena istodobno (poliginija); mnogobračnost.“²⁰ U srednjoazijskim je državama rasprostranjen češći patrilinearni i patrijarhalni pojavni oblik poligamije – poliginija.²¹ Bila je prisutna na prostoru Srednje Azije još prije Ruske revolucije kada je bila smatrana činom milosti i pokazateljem moći. Smatrana je, s jedne strane, činom milosti jer je novim brakom razvedenim ženama i udovicama pružena prijeko potrebna financijska pomoć te im je vraćen položaj u društvu koji su izgubile razvodom braka ili smrću muža. S druge strane, smatrana je pokazateljem muškarčeve moći jer su samo bogatiji mogli imati više žena jer jedino oni mogu plaćati miraz za sve njih te ih uzdržavati sukladno vjerskim uvjetima. Naime, u to je vrijeme na području današnjega Kazahstana, kao i danas, islam bio najrasprostranjenija vjera stoga je valjalo poštovati pravila Kur’ana o poliginiji prema kojima muškarac može imati najviše četiri žene, ali ih je dužan jednako uzdržavati.²² Kao neki od razloga za postojanje poliginije navode se fertilitet žene, rađanje isključivo ženske djece u braku ili se drugi brak sklapa iz ljubavi. Ipak, do poliginije najče-

¹⁷ *Op. cit.* (bilj. 13), str. 126.

¹⁸ *Kazahstan: Country Reports on Human Rights Practices for 2016, US Department of State*, str. 33.

¹⁹ *Ibid.*, str. 35.

²⁰ *Op. cit.* (bilj. 9), str. 1098.

²¹ J. CLEUZIQU: *A second wife is not really a wife: polygyny, gender relations and economic realities in Tajikistan*, Central Asian Survey, Volume 35, 2016., str. 76.

²² *Kur’an*: 4:3: „Ako se bojite da prema ženama sirotama nećete biti pravedni, onda se ženite onim ženama koje su vam dopuštene, sa po dvije, sa po tri i sa po četiri. A strahujete da nećete pravedni biti, onda samo sa jednom; ili - eto vam onih koje posjedujete. Tako ćete se najlakše nepravde sačuvati.“

šće dolazi zbog egzistencijalnih razloga pa se žene udaju za već oženjene muškarce koji im obećavaju financijsku sigurnost.²³

Od svih srednjoazijskih država jedino je u Kazahstanu dekriminalizirana poliginija i to već 1998. godine. Međutim, dekriminalizacija poliginije postoji u: „...čudnom pravnom limbu jer Obiteljski zakon zabranjuje poliginiju, no ona se ne kažnjava jer je Kazneni zakon ne spominje kao kazneno djelo.“²⁴ Obiteljski zakon u članku 11. stavku 2. zabranjuje sklapanje braka među osobama od kojih je barem jedna već u braku te bi sukladno članku 25. stavku 1. takav brak bio proglašen nevažećim.²⁵ Spomenuta okolnost izostanka zakonske kazne za poliginiju uz činjenicu da su u kazahstanskom parlamentu česte burne rasprave o njenoj legalizaciji te njena faktična raširenost dovode do zaključka da se ne radi o zakonodavnoj omašci jer bi ona dosad zasigurno bila ispravljena s obzirom da je prošlo već dvadeset godina od donošenja zakona.

Prva žena (*baibishe*) ima poseban položaj i najviše prava što predstavlja kršenje pravila šerijatskog prava, a druga se žena naziva *tokal*. Javnu raspravu o legalizaciji poliginije inicirala je Liga muslimanskih žena u Kazahstanu,²⁶ a tijekom burne parlamentarne rasprave o njenoj legalizaciji 2008. godine zahtijevalo se da muškarci koji žele biti u braku s više žena moraju sastaviti ispravu kojom jamče da će sve njihove žene i djeca biti jednako zbrinuti. Oponenti legalizacije poliginije istaknuli su da je to prije svega protivno ideji ravnopravnosti spolova, sadržanoj i u kazahstanskom Ustavu, te ironično nadodali da ako se već legalizira poliginija, tada treba i poliandrija.²⁷ Ipak, i oni su bili za poboljšanje položaja druge žene i djece čiji je položaj i dalje pravno nereguliran. Javna je tajna da su brojni visokopozicionirani kazahstanski političari sklopili poligine brakove o čemu govori i izreka na početku ovoga poglavlja.

2.4. Obiteljsko nasilje

Obiteljsko nasilje rašireni je fenomen u Kazahstanu što je posljedica patrijarhalnosti kazahstanskog društva i s time povezanih shvaćanja o podčinjenosti žene i obiteljskome nasilju kao metodi njenog pokoravanja. Oko 15% muškaraca smatra kako je opravdano tući ženu, a naročito zabrinjava što oko 11% žena dijeli njihovo mišljenje.²⁸ Procjenjuje se da je više od trećine žena barem jednom u životu doživjelo fizičko ili spolno nasilje.²⁹ Unatoč zabrinjavajućim podacima zadnjih se godina uvelike mijenja svijest o tom gorućem problemu. Kazahstan na odnosu na ostale analizirane države prednjači u poduzimanju mjera usmjerenih na suzbijanje nasilja u obitelji i zaštitu žena. Dok većina spomenutih država negira postojanje obiteljskog nasilja te se ono smatra sastavnim dijelom obiteljskog života, u Kazahstanu se ono smatra ozbiljnim problemom koji zavrjeđuje osudu javnosti i mjere usmjerene njegovu suzbijanju.

²³ Stoga ne čudi sljedeća izjava žene iz južnog Kazastana Bloombergu: „Postati *tokal* je ostvarenje bajke.“ <https://qz.com/153316/in-kazakhstan-inequality-and-polygamy-may-go-hand-in-hand>, pristupljeno: 8. travnja 2017.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ *Obiteljski zakonik Kazahstana*, dostupan na: <http://adilet.zan.kz/eng/docs/K1100000518>, pristupljeno: 8. travnja 2017.

²⁶ C. R. FORSBURG, T. GONEL: *A Marriage of Necessity: The Return of Polygamy to Central Asia in the Aftermath of Democratization*, str. 316., dostupno na: <http://ir.lib.au.edu.tw/bitstream/987654321/4076/1/2009-7-311-325.pdf>, pristupljeno: 13. travnja 2017.

²⁷ *Ibid.*, str. 317.

²⁸ *Combatting violence against women and girls in Eastern Europe and Central Asia*, Issue Brief 6, UNFPA, 2015., str. 6.

²⁹ S. K. ABILDINA, Z. ESKAZINOVA: *The Gender aspects of historical study of the situation women in Kazahstan*, 2013., str. 1.

Veliki je iskorak u suzbijanju obiteljskog nasilja učinjen 2009. godine donošenjem Zakona o suzbijanju obiteljskog nasilja koji je jedini takav zakon donesen u srednjoazijskim državama. Također, velika je pozornost posvećena edukaciji policijskih službenika o načinima postupanja sa žrtvama obiteljskog nasilja. U tu svrhu Ministarstvo unutarnjih poslova u suradnji s OESS-om od 2014. godine organizira seminare o trendovima u sprječavanju obiteljskog nasilja.³⁰ Važnu ulogu u zaštiti žena od obiteljskoga nasilja imaju krizni centri i skloništa osnovana u okviru nekih od centara. Važnost je centara nemjerljiva s obzirom da je 2010. godine više od 22 000 ljudi, od čega čak 18 5000 žena, zatražilo njihovu pomoć, a oko tisuću je ljudi boravilo u skloništim.³¹ Kazahstan po još nečemu prednjači u zaštiti prava žena među analiziranim državama. *State Department* u izvješću za Kazahstan iz 2016. godine navodi kako se kažnjava i bračno silovanje za koje je propisana kazana zatvora od tri do petnaest godina.³²

Iz navedenoga je vidljivo kako se Kazahstan zadnjih godina sporim, ali odlučnim korakom približava ostvarenju prava žena na slobodu od nasilja i straha od nasilja zajamčenog CEDAW konvencijom u skladu s obvezom svih potpisnica te konvencije.³³

3. KIRGISTAN

„Dobar brak započinje s mnogo suza.“/„Ako ti odbiješ sklapanje braka, otet ćemo ti sestru.“³⁴

3.1. Pravni položaj žena općenito

Kirgiška Republika uživa status „oaze demokracije“ regije i monopolizira titulu „Švicarske Srednje Azije“,³⁵ no u stvarnosti iako je potpisnica ključnih međunarodnih konvencija o ljudskim pravima, samim time i konvencija o pravima žena, ta su prava često kršena te se ne poštuju brojna „papirnata“ jamstva.

Za cjelovito razumijevanje položaja žena u Kirgistanu potrebno je biti upoznat s kompleksnim povijesnim, kulturnim i religijskim obilježjima kirgiškoga društva pri čemu treba naglasiti kako su Kirgistanom dugo vremena dominirale snažne nomadske tradicije koje su još uvijek itekako prisutne u slabije razvijenim dijelovima države. Dok danas tradicionalnost dominira kao temeljna odlika idealne kirgiške žene, tijekom sovjetskog režima bio je snažno promoviran koncept ravnopravnosti žena i muškaraca pri čemu je jednakost bila često ostvarivana na način da se na ženu prevaljivao dvostruki teret tzv. „radne majke“ jer je žena obavljala posao domaćice i odgajateljice djece te pritom u najvećem broju slučajeva bila zaposlena i izvan doma. Međutim, od stjecanja neovisnosti mnoge su žene bile prisiljene povući se s tržišta rada, a rapidni pad u postotku zaposlenih žena opravdava se spomenutom predrasudom o idealističkoj kirgiškoj ženi čija je društvena vidljivost reducirana „samo“ na ulogu brižne majke i supruge.

³⁰ <http://www.osce.org/astana/116869>, pristupljeno: 9. travnja 2017.

³¹ 4. i 5. izvješće CEDAW Odbora za Kazahstan, str. 8., dostupno na: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW/C/KAZ/3-4&Lang=en, pristupljeno: 14. travnja 2017.

³² <https://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/humanrightsreport/index.htm#wrapper>, pristupljeno: 9. travnja 2017.

³³ M. FREEMAN, C. CHINKIN, B. RUDOLF: *The UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women: A Commentary*, Oxford University Press, 2012., str. 451.

³⁴ Osim šokantnih novinskih zapisa o široko rasprostranjenoj praksi otmice nevjeste u Kirgistanu, javno su dostupni i dokumentarni filmovi koji ukazuju na taj složeni društveni problem, a iz višestruko nagrađivanog filma 'Bride Kidnapping in Kyrgyzstan' prenosimo izjave protagonista. H. DEMIRDERIK: *Bride Kidnapping in Kyrgyzstan*, *Visual Anthropology Review*, Volume 2, 2006., str. 74.-75.

³⁵ L. M. HANDRAHAN: *Implications of International Human Rights Law and Bride Kidnapping in Kyrgyzstan*, *The Fletcher Journal of Development Studies*, Volume XVI, 2000., str. 3.

Žene u Kirgistanu zakonski uživaju jednaka prava kao muškarci te se u članku 16. stavku 2. kirgiškog Ustava zabranjuje svaka diskriminacija na temelju spola i ostalih (otvorenih) diskriminatornih osnova. Ujedno je u stavku 4. istoga članka izriječno ponovljeno kako muškarci i žene imaju jednaka prava i slobode i jednake mogućnosti za njihovo ostvarenje,³⁶ a isto je ženama zajamčeno i odgovarajućim normama obiteljskog i kaznenog zakonodavstva. Iz Obiteljskog zakona usvojenog 2003. godine ističemo odredbu koja je rijetkost u poredbenim zakonicima, a prema kojoj kućanski poslovi ne smiju služiti kao sredstvo diskriminacije na temelju spola te se moraju obavljati jednako od oba supružnika (članak 41).³⁷ Imajući u vidu citirane norme čiji je krajnji cilj *de iure* potvrditi ravnopravnost spolova kao temeljnu vrijednost kirgiškog društva važno je naglasiti da je *de facto* stanje daleko od idealnoga te da su diskriminacija žena, kao i nasilje nad njima ozbiljan problem koji se nipošto neće riješiti pukom *copy-paste* metodom odredaba relevantnih međunarodnih ugovora, a što nam se čini da je odabrano kao (nadamo se privremeno) rješenje radi zadovoljenja međunarodne zajednice, a time i povećane mogućnosti dobivanja zavidnih sredstava iz programa razvojne pomoći.

Raspad SSSR-a doveo je do veće otvorenosti Srednje Azije zapadnim kulturnim i društvenim utjecajima, ali Kirgistan svjedoči: „...oživljavanje predsovjetskih tradicija i normi, posebno onih ukorijenjenih u islamu. Taj paralelni proces, čak i ako je u konfliktu, rezultira jedinstvenom kombinacijom modernog i tradicionalnog u Srednjoj Aziji.“³⁸ Jačanje tradicionalnih tendencija posljednjih godina dovelo je do jasne proliferacije negativnih pojava kao što su otmica nevjeste, dječji brakovi te poliginija koje će biti analizirane u daljnjem tekstu.

3.2. Prisilni brakovi i otmica nevjeste

Otmica nevjeste (*ala kachuu*) rasprostranjena je u mnogim ruralnim područjima Kirgistanu kao društveno prihvaćen i stoga vrlo uobičajen način sklapanja prisilnih brakova, no nije rijetkost da do otmice nevjeste dođe i u gradovima, pa i u prijestolnici Biškeku.

Dakako, otmica nevjeste predstavlja ozbiljno kršenje (ženskog) prava na izbor bračno-ga druga. U članku 23. stavku 3. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima koji je Kirgistan ratificirao 1994. stoji kako: „Brak se može sklopiti samo uz slobodan i potpun pristanak osoba koje namjeravaju ući u brak.“³⁹ Upravo je slobodan pristanak žene na sklapanje braka ključan element koji nedostaje prilikom sklapanja braka nasilnim činom otmicom nevjeste, ako ukratko zanemarimo ostale negativne reperkusije te pojave.

Rašireno je mišljenje, a i svojevrsno društveno prešutno opravdanje takvog grubog kršenja prava žena kako otmica nevjeste predstavlja moderniziranu verziju tradicije koja postoji još od vremena Džingis-kana, kada su pobjednički ratnici iz neprijateljskih klanova otimali djevojke prebacivši ih preko konja. Danas, osam stoljeća kasnije, „ubacuju“ ih u aute ili mini kombije, ponekad i surovo vežu u vreću ili motaju u tepih.⁴⁰

U prvom obliku otmice nevjeste radi se o svojevrsnom isplaniranom igrokazu između para koji želi sklopiti brak, ali nema novca za obred i obvezan miraz za nevjestu. Nastojeći izbjeći troškove vjenčanja mladić otima djevojku u suglasnosti s njom, pri čemu ona glumi

³⁶ *Ustav Republike Kirgistan*, dostupno na: <http://extwprlegs1.fao.org/docs/pdf/kyr127812E.pdf>, pristupljeno 14. ožujka 2017.

³⁷ *Obiteljski zakon Kirgistanu*, dostupno na: <http://legislationline.org/documents/action/popup/id/4950>, pristupljeno 15. ožujka 2017.

³⁸ L. NEDOLUZHKO, V. AGADJANIAN: *Between Tradition and Modernity: Marriage Dynamics in Kyrgyzstan*, *Demography*, 2015., str. 3.

³⁹ *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima*, NN MU 7/1995

⁴⁰ <http://edition.cnn.com/2011/12/07/world/asia/vice-bride-kidnapping/>, pristupljeno: 16. ožujka 2017.

otpor. Postoje mišljenja da je takva svadbena tradicija ekvivalent zapadnoj u kojoj otac ženiku daje ruku svoje kćeri. U maniri prave predstave u ženikovo kući djevojku zajednička rodbina i prijatelji nagovaraju da se uda, nakon čega slijedi priželjkivano vjenčanje.

Međutim, na vrlo se sličan način odvija i nekonsenzualni ritual otmice nevjeste kojim „pravi“ Kirgistanci javno potvrđuju svoju muževnost. Ritual slijedi sljedeći ustaljeni obrasc: nakon što budući ženik odabere nevjestu (ponekad je dovoljno da mu se sviđa fotografija djevojke!), njegovi članovi obitelji, uključujući i njegovu majku, razrađuju plan otmice nakon čega njegovi prijatelji i muški članovi obitelji prate djevojku te je iz zasjede na ulici grubo otimaju što je popraćeno njenim plakanjem i vrištanjem na koje okolina ne reagira. U domu ženika, gdje je sve spremno za svadbeni pir, udarcima, prijetnjama ili obmanom prisiljavaju nesretnu djevojku da sklopi brak. Obmana uključuje uvjeravanje prestravljene djevojke nesvjesne svojih prava da će biti prokleta ako ne sklopi brak. Nakon što uspiju slomiti otpor nevjeste, najstarija joj žena u kući stavlja na glavu šal (*jooluk*) čime je sklopljen brak. Neki pak tvrde da trenutak sklapanja braka predstavlja čin njegove konzumacije⁴¹ zbog čega mnoge žene bivaju silovane. Ako čak i nakon izvršenog silovanja žena odbije sklopiti brak, zna se da je nečista pa predstavlja sramotu za obitelj koja u takvim situacijama prijeti da će je se odreći. Nečista je i ako nije silovana jer je bila prisiljena provesti noć u kući nesuđenog ženika. Ujedno, svi su svjesni da je drugi muškarci ne bi htjeli oskrnutu. Nerijetko nevjestina obitelj bude i ponosna što je njihova kći/sestra oteta jer to znači da je poželjna da postane ženom. Većina se nevjesti pomiri sa svojom sudbinom jer zbog jake društvene stigme žene sebe smatraju krivima što su se našle u takvoj situaciji. Svjesne visokog rizika da dođe do sklapanja neželjenog braka, mlade djevojke iz urbanih dijelova Kirgistana boje se ići u seoske predjele te se rano udaju kako bi otklonile opasnost od potencijalne otmice.

Mnoge žene doživljavaju nasilje u prisilnim brakovima koji ih odvođe daleko od obitelji i doma. Nemali je broj žena prije trenutka zlosretne otmice bio u ozbiljnim vezama koje su nasilno prekinute. Zbog svega navedenoga ne čudi podatak da se brojne žene odlučuju na samoubojstvo kako bi okončale košmarnu situaciju.⁴²

Sklapanje braka otmicom nevjeste zakonom je zabranjeno, a od izmjene Kaznenoga zakona 2013. godine povišena je maksimalna kazna zatvora za taj čin s tri na deset godina.⁴³ Unatoč strožoj zakonskoj kazni praksa otmice nevjeste ne jenjava. Procjenjuje se kako se u državi najmanje trećina brakova sklapa na taj način, a podaci nevladinih organizacija govore da dnevno dođe do najmanje sedam otmica! Raširenost te zastrašujuće prakse posljedica je straha žrtvi od prijave počinitelja i pomagača jer su otmičari rijetko procesuirani, a policija i suci naklonjeni otmičarima jer otmicu nevjesta i sami doživljavaju isključivo kao kirgišku tradiciju.⁴⁴ O neučinkovitosti pravnog sustava i neprovođenju zakona u Kirgistanu najbolje govori sljedeća poražavajuća statistika: jedan od sedamsto slučajeva sklapanja braka otmicom nevjeste bude procesuiran pred sudom, a samo jedan od 1500 slučajeva otmica rezultira osuđujućom presudom.⁴⁵

Oklijevanje u provođenju odredbi Kaznenog zakona dijelom je uzrokovano i pluralističkim pravnim sustavom u Kirgistanu gdje mnogim selima *de facto* vladaju vijeća starješina čije sudovanje slijedi običajno pravo te je daleko od nadzora pravnog sustava države. Sama činjenica da su prisilni brakovi zabranjeni dovodi do zaključka da ih većina nije inicijalno registrirana što dovodi i do kršenja Obiteljskog zakona pri čemu ključnu ulogu

⁴¹ L. M. HANDRAHAN, *op. cit.* (bilj. 35), str. 2.

⁴² <http://edition.cnn.com/2011/12/07/world/asia/vice-bride-kidnapping/>, pristupljeno 16. ožujka 2017.

⁴³ <http://www.unwomen.org/en/news/stories/2013/2/new-law-in-kyrgyzstan-toughens-penalties-for-bride-kidnapping>, pristupljeno: 16. ožujka 2017.

⁴⁴ *Kyrgyz Republic 2014 Human Rights Report, US Department of State*, str. 29.

⁴⁵ *Ibid.*, str. 29.

imaju vjerski vođe koji putem tradicionalnih islamskih vjenčanja pomažu potvrditi prisilno jedinstvo bračnih drugova u očima lokalne zajednice.

Zaključujemo kako otmica nevjesta neupitno predstavlja ozbiljan i široko rasprostranjen oblik nasilja nad ženama u Kirgistanu kojim se krši niz prava žena – prije svega pravo na tjelesni i psihički integritet, pravo na dostojanstvo, pravo na slobodu izbora bračnog druga, pravo na slobodu kretanja i slobodu od nasilja. Prisilni brakovi, osim što krše temeljna prava žena, često dovode do obiteljskog nasilja, silovanja, pa i samoubojstva. Također, odvrću djevojke od daljnjeg obrazovanja jer su sklapanjem neželjenog braka prisiljene usredotočiti se na ulogu pokorne žene i majke pa mnoge od njih nemaju ni mogućnost ulaska na tržište rada.

Kako spriječiti provođenje duboko ukorijenjene tradicionalne prakse sklapanja braka otmicom nevjeste kada zabrana i povisivanje kazne nisu previše efikasne? Smatramo da je ključna edukacija stanovništva o protupravnosti toga čina te osnaživanje opće svijesti o pravima žena. Problematično je što mnoge otete žene zbog utjecaja tradicije i društvene stigme nisu svjesne da su žrtve. Dakako, ženama treba osigurati adekvatnu pravnu pomoć i pobrinuti se da su propisno zbrinute ako odluče prijaviti počinitelja i pomagače. Kako bi do toga došlo potrebno je mnogo raditi na nužnoj senzibilizaciji društva, što čine nevladine organizacije, a zamjetan je nedostatak aktivnog Vladinog angažmana.

3.3. Poliginija

Poliginija je raširena u Kirgistanu premda je zakonski zabranjena 1997. godine. Prema članku 153. Kaznenog zakona bigamija i poligamija predstavljaju kazneno djelo za koje je zapriječena kazna zatvora do dvije godine.⁴⁶

Prisutnost poliginije u Kirgistanu jača nakon stjecanja samostalnosti kao svojevrсни otpor naporima sovjetske vlasti koja je nastojala iskorijeniti poliginiju u svim srednjoazijskim republikama. Ipak, i tijekom sedamdeset godina prevlasti SSSR-a poliginija je opstala u ruralnim dijelovima Kirgistana. Tijekom brojnih parlamentarnih rasprava o njejoj legalizaciji isticao se argument među muškim zastupnicima kako poliginija predstavlja muslimansku tradiciju koju su Sovjeti nastojali nasilno ugušiti pa ako se zastupnici smatraju „pravim“ Kirgistancima trebaju istu ponovno ozakoniti.⁴⁷ Pristaše legalizacije poliginije ukazivali su na masovne migracije Kirgistanaca u Kazahstan i Rusiju gdje rade kao strani radnici. Tvrdili su da bi u konačnici žene i obitelji onih muškaraca koji emigriraju bili ti koji bi imali koristi od poliginije, a pritom će poliginija pomoći povećanju kirgiške populacije. Također, mnogi su smatrali kako će legalizacija smanjiti prostituciju i biti korisna za brojne udovice.⁴⁸ Unatoč kreativnosti spomenutih argumenata kirgiški je parlament 2007. godine glasovao protiv dekriminalizacije poliginije.

Međutim, kao i u slučaju otmice nevjeste, ni zakonska zabrana poliginije očito nije učinkovita, već je jači utjecaj tradicije i šerijatskog prava. Iako službeni statistički podaci nisu dostupni, ministar pravosuđa Marat Kaiypov neslužbeno je izjavio kako Ministarstvo procesuiralo dva do tri slučaja poliginije godišnje. I kod poliginije ključnu ulogu ima *mullah* jer može ovjeriti poligamnu uniju vođenjem vjerskoga vjenčanja *nikah*.

Zbog faktične raširenosti poliginije, postojećeg pravnog partikularizma, siromaštva te jačanja utjecaja religijskih tradicija, ne bi čudilo da se u skorij budućnosti u Kirgistanu legalizira (ili barem dekriminalizira) poliginija što bi predstavljao veliki korak unazad u razvoju prava žena u Kirgistanu.

⁴⁶ *Kazneni zakon Kirgistanu*, dostupan na: <http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/kg/kg013en.pdf>, pristupljeno 17. ožujka 2017.

⁴⁷ L. M. HANDRAHAN, *op. cit.* (bilj. 35), str. 2.

⁴⁸ <http://family.jrank.org/pages/1030/Kyrgyzstan-Independence.html>, pristupljeno: 17. ožujka 2017.

3.4. Dječji brakovi

Člankom 13. Obiteljskog zakona određeno je osamnaest godina kao minimalna dobna granica za sklapanje braka u Kirgistanu. Ipak, stavkom 2. toga članka dopušta se snižavanje dobne granice na šesnaest godina odlukom za to nadležnog lokalnog tijela ako za to postoje opravdani razlozi. Odbor za prava djeteta upozorava u svome izvješću da se u stvarnosti udaju i djevojke mlađe od petnaest godina iako to predstavlja kazneno djelo za koje je zapriječena kazna zatvora od deset godina.⁴⁹ Problem otmice nevjeste često je u korelaciji s maloljetnošću nevjeste jer mnoge od njih u trenutku otmice nisu završile ni srednjoškolsko obrazovanje.⁵⁰ Krajnje nejednak položaj između maloljetnice i često mnogo starijeg bračnog druga te njegove majke jača mogućnost pojave obiteljskog nasilja, silovanja i prisilne trudnoće te su ujedno povišeni zdravstveni rizici tijekom trudnoće i porođaja i za mladu majku i dijete.

Širenju pojave dječjih brakova pogodovao je nasilni etnički konflikt poznat kao Druga kirgiška revolucija koji je izbio 2010. godine na jugu Kirgistana. Naime, za trajanja i neposredno nakon sukoba povećao se postotak silovanih žena te je strah od silovanja doveo do rapidnog rasta sklapanja braka maloljetnica u dobi od petnaest godina naviše. Nakon glasila o masovnom silovanju djevojaka u zonama sukoba, roditelji su silom udavali maloljetne djevojke uzbekistanske manjine, i to čak kao druge ili treće žene muškarcima mnogo starije dobi.⁵¹

Veliki korak naprijed za prava djevojčica učinjen je 2016. godine kada je kirgistsanski parlament izglasao zakon kojim se uvode kazne u trajanju do pet godina zatvora za sve koji su uključeni u proces organiziranja ili vođenja vjerskog vjenčanja u kojem je jedno ili oboje od nupturijenata mlađe od osamnaest godina.⁵² Taj zakon prvenstveno nosi snažnu društvenu poruku o neprihvatljivosti dječjih brakova te kako vjera ne smije služiti kao opravdanje za kršenje dječjih prava.

4. TADŽIKISTAN

„Ako muškarac ima novaca, ili će kupiti automobil ili će uzeti još jednu ženu.“⁵³

4.1. Pravni položaj žena općenito

U Republici Tadžikistan, najsiromašnijoj srednjoazijskoj državi, stanje je ljudskih prava poprilično zabrinjavajuće. Predsjednik države već je više od dva desetljeća Emomali Rahmon čiju vladavinu obilježava autoritativnost te eliminacija političkih protivnika i neistomišljenika. U izvješću *Human Rights Watch* navode se brojne povrede ljudskih prava među kojima se posebno ističu povrede prava žena.⁵⁴

Za razumijevanje položaja žena u Tadžikistanu potrebno je poznavati gospodarske i društvene prilike. Nakon raspada SSSR-a jačaju tradicionalne tendencije uslijed čega se

⁴⁹ <http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=14651&LangID=E>, pristupljeno: 17. ožujka 2017.

⁵⁰ G. IBRAEVA, A. MOLDOSHEVA, A. NIYAZOVA: *World Development Report 2012, Gender Equality and Development: Kyrgyz Country Case Study*, str. 30.

⁵¹ *Ibid.*, str. 31.

⁵² *Important step forward for girls' rights in Kyrgyzstan*, Amnesty International, 2016., <http://www.refworld.org/docid/57f635694.html>, pristupljeno 17. ožujka 2017.

⁵³ Spomenuta se izreka odnosi na raširenost poliginije u Tadžikistanu. – J. CLEUZIOU: *Polygyny in Tajikistan: Ideological contortions, economic realities and everyday life practices*, str.1.

⁵⁴ <https://www.hrw.org/europe/central-asia/tajikistan>, pristupljeno: 11. travnja 2017.

mijenja uloga žene. Ona je ponajprije majka i supruga odgovorna za odgoj djece, brigu o članovima obitelji i kućanske poslove. Posljedično se zanemaruje, naročito u ruralnim krajevima, važnost obrazovanja djevojčica. Njihovo je obrazovanje usmjereno na pripremu za ulogu života, ulogu supruge i majke. Također, siromaštvo pridonosi opredjeljenju roditelja da ono malo novca što imaju ne ulažu u obrazovanje kćeri koje će ionako uskoro otići iz roditeljskog doma. Zbog navedenoga dolazi i do promjena na tadžikistanskom tržištu rada. Smanjuje se broj zaposlenih žena, u tadžikistansko je tržište rada uključeno 62% žena nasuprot 80% muškaraca,⁵⁵ a one koje su zaposlene obavljaju uglavnom slabo plaćene poslove. Neobrazovanost i nezaposlenost žena dovodi do njihove financijske ovisnosti o muškarcu. Veliki problem predstavlja i obiteljsko nasilje koje često uključuje silovanje, a posebno zabrinjava stav o bračnom silovanju: „Dok se silovanje od strane stranca oštro osuđuje u tadžikistanskom društvu, silovanje od strane muža tabu je tema. Bračno silovanje nije eksplicitno određeno kao kazneno djelo u kaznenom zakonodavstvu.“⁵⁶ Patrijarhalnost, diskriminatorne kulturne norme i gospodarske nejednakosti služe poricanju prava žena. Tadžikistan je ratificirao CEDAW konvenciju 1993. godine. Nepostojanje tadžikistanskih rezervi na Konvenciju, na žalost, ne znači da u stvarnosti ne postoje problemi u pogledu položaja žena. Te je probleme uočio i CEDAW Odbor prateći primjenu Konvencije,⁵⁷ a neki od problema bit će raspravljeni u ovome radu.

Člankom 17. tadžikistanskog Ustava jamči se jednakost svih građana pred zakonom i sudovima. Tim se člankom također određuje kako muškarci i žene imaju jednaka prava te da država jamči ljudska prava i slobode svakoj osobi bez obzira na spol i druga obilježja.⁵⁸ Ustav sadrži i odredbe koje se odnose na bračni i obiteljskopравни položaj žena. Prema članku 33. Ustava muškarci i žene zakonom propisane dobi imaju pravo na slobodno sklapanje braka, a u braku i u slučaju prestanka braka imaju jednaka prava. Načelo jednakosti i ravnopravnosti muškaraca i žena načelo je na kojemu se temelje i propisi nižeg ranga pri čemu smatramo kako je za potrebe ovoga rada važno izdvojiti tadžikistanski Obiteljski zakon. Obiteljski su odnosi regulirani u skladu s načelom dobrovoljne bračne zajednice muškarca i žene, načelom ravnopravnosti bračnih drugova u obiteljskim pravima te sporazumnog rješavanja obiteljskih problema.

Nakon stjecanja neovisnosti tadžikistansko društvo prolazi kroz tektonske promjene. S jedne strane, dolazi do utjecaja tekovina zapadnoga svijeta, a s druge strane, oživljavaju stari tadžikistanski običaji iz predsovjetskog doba te jačaju tradicije ukorijenjene u islamu. Upravo oživljavanjem starih običaja i jačanjem uloge *mullaha* dolazi do porasta negativnih pojava poput dječjih i srednjoškolskih brakova te poliginije koje će biti analizirane u daljnjem tekstu.

4.2. Dječji brakovi

Dječji su brakovi stoljećima stara pojava koja je pozornost međunarodne zajednice stekla tek u novije vrijeme. U literaturi se često uz naziv dječji brak koristi i naziv rani brak kako bi se naglasila rana životna dob nevjeste i/ili ženika. Međutim, potonji je naziv neprikladan jer se njime dovoljno ne ukazuje na zabrinjavajuću činjenicu da je jedan od brač-

⁵⁵ World Bank: 2015., *Tajikistan - Gender at a glance. Europe and Central Asia (ECA) gender at a glance*, Washington, D.C. : World Bank Group, dostupno na: <http://documents.worldbank.org/curated/en/824341468001152779/Tajikistan-Gender-at-a-glance>, pristupljeno: 18. ožujka 2017.

⁵⁶ Amnesty International: *Violence in not just a family affair: Women face abuse in Tajikistan*, 2009., str. 15., dostupno na: <https://www.amnesty.org/en/documents/eur60/001/2009/en/>, pristupljeno: 18. ožujka 2017.

⁵⁷ Tadžikistan je dosad kao država članica CEDAW-a izradio pet nacionalnih izvještaja o primjeni Konvencije (*Periodic Country Reports*).

⁵⁸ *Ustav Republike Tadžikistan* od 6. studenog 1994., dostupno na: <http://www.refworld.org/pdfid/3ae6b50910.pdf>, pristupljeno: 18. ožujka 2017.

nih drugova dijete. Također, gledano s kulturološkoga aspekta, ono što je u jednoj kulturi rano ne mora se smatrati ranim i u drugim kulturama. S druge strane, postoji konsenzus međunarodne zajednice u pogledu određenja pojma djeteta. Prema Konvenciji o pravima djeteta iz 1989. godine djetetom se smatra osoba mlađa od osamnaest godina, osim ako se prema zakonu primjenjivom na dijete punoljetnost ne stječe ranije.⁵⁹ Slijedom navedene odredbe Konvencije dječjim se brakom smatra onaj brak u kojemu je nevjesta ili ženik osoba mlađa od osamnaest godina.

Očigledno je da se pojam djeteta u zapadnome svijetu i u Tadžikistanu razlikuje, stoga smatramo potrebnim pojasniti pojam djeteta kako ga shvaćaju Tadžikistanci. Djevojčice se u Tadžikistanu smatraju djecom do četrnaeste godine te se tada nazivaju *dukhtarcha*. S navršenih četrnaest godina ulaze u pubertet što označava početak prijelaznog razdoblja u kojemu se ne smatraju djecom, ali ni ženama (*dukhtar*). Temeljno je obilježje *dukhtarcha* djevičanstvo. *Dukhtar* je stoga neudana, nevina Tadžikistanka koja je na putu da postane zrela žena (*zanak*). U prijelaznome razdoblju priprema se za ulogu supruge i majke. U tom razdoblju ne uživa povjerenje starijih koji strahuju kako će djevojka učiniti nešto što će ukaljati njenu čast i zbog čega će ostati neudana.⁶⁰ Smatra se kako je danas teško odgojiti djevojku zbog loših utjecaja koji dolaze iz stranih zemalja.⁶¹ Odgoj je djevojaka podređen tome da nauče brinuti o novom domu, budućem mužu, njegovim roditeljima i djeci. Jednoga dana njezin će se uspjeh mjeriti količinom hrane u kući i urednošću doma.⁶² *Dukhtar* postaje *zanak* tek kada se uda i postane spolno aktivna.

Dječji brakovi pogađaju pripadnike obaju spolova, ali u znatno većoj mjeri djevojčice. U Srednjoj je Aziji 1% djevojčica mlađih od petnaest godina u braku te 11% djevojčica mlađih od osamnaest godina.⁶³ Glavni su razlozi sklapanja dječjih brakova siromaštvo, uspostava i jačanje društvenih veza t0e uvjerenje da takav brak pruža zaštitu djevojci. Međunarodna zajednica jednoglasno zauzima negativan stav prema dječjim brakovima. Općom deklaracijom o ljudskim pravima određeno je kako se brak može sklopiti samo uz slobodan i potpun pristanak osoba koje namjeravaju stupiti u brak,⁶⁴ a CEDAW konvencija oduzima pravni učinak dječjim brakovima.⁶⁵ Brojni su razlozi za takav negativan stav prema brakovima djece, a prekid obrazovanja, rana trudnoća te psihološki poremećaji koji u težim slučajevima rezultiraju samoubojstvom samo su neki od njih.⁶⁶ Unatoč osudi dječjih brakova od međunarodne zajednice, oni su još uvijek prisutna pojava u pojedinim državama, uključujući Tadžikistan.

Tadžikistanski Ustav proklamira pravo muškaraca i žena zakonom određene dobi na slobodno sklapanje braka.⁶⁷ Dobna granica za sklapanje braka nekada je iznosila seda-

⁵⁹ Članak 1. *Konvencije o pravima djeteta*, NN MU br. 12/93

⁶⁰ Z. BAKHTIBEKOVA: *Early girls' marriage in Tajikistan: Causes and continuity*, University of Exeter, 2014., str. 167. – 168.: „Djevojke su poput koza...skreneš pogled na sekundu s njih i već su prouzročile brojne probleme! Jedina je razlika što se kozu može kazniti i zaboraviti na to... ali ako djevojka učini nešto, ne može se jednostavno popraviti stvar kaznivši ih.“

⁶¹ *Ibid.* str. 168.: „Današnjim se djevojkama ne može vjerovati! To je tako opasno doba i svi ti ljudi filmovi koje gledaju! Nikad ne znaš što možeš očekivati od njih.“

⁶² *Ibid.*, str. 165.

⁶³ <http://www.girlsnotbrides.org/region/central-eastern-europe-commonwealth-of-independent-states/>, pristupljeno: 16. ožujka 2017.

⁶⁴ Članak 16. stavak 2. *Opće deklaracije o ljudskim pravima*, NN MU 12/2009

⁶⁵ Članak 16. stavak 2. CEDAW konvencije: „Zaruke i sklapanje braka djeteta nemaju nikakav pravni učinak te se poduzimaju sve potrebne mjere, uključujući zakonodavne, radi utvrđenja najnižih godina života za sklapanje braka te uvođenja obveze upisa braka u službeni registar.“, dostupno na: <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/econvention.htm>, pristupljeno: 16. ožujka 2017.

⁶⁶ N. M. NOUR: *Child Marriage: A Silent Health and Human Rights Issue*, 2009., str. 53. – 55.

⁶⁷ Članak 33. tadžikistanskog Ustava, dostupno na: <http://www.refworld.org/pdfid/3ae6b50910.pdf>, pristupljeno: 16. ožujka 2017.

mnaest godina, no zakonodavna je vlast Tadžikistana uvažila preporuku CEDAW Odbora o potrebi izmjene dobne granice te je 2010. godine izmjenama i dopunama Obiteljskoga zakona dobna granica povišena na osamnaest godina. Međutim, zakon ovlašćuje sud da svojom odlukom snizi dobnu granicu za sklapanje braka na sedamnaest godina.⁶⁸ Sud to u pravilu čini u slučaju trudnoće, a *Amnesty International* ima saznanja kako sud odobrava sklapanje braka prije osamnaeste godine i u slučaju izrazitog siromaštva obitelji. Prisilni brakovi djevojčica mlađih od osamnaest godina te brakovi sklopljeni s djevojčicom mlađom od osamnaest godina kazneno su djelo predviđeno Kaznenim zakonom.⁶⁹ Za sklapanje braka s djetetom propisana je kazna zatvora do šest mjeseci, dok se prisilni brak kažnjava kaznom zatvora do pet godina. Međutim, u praksi tađžikistanskih sudova sklapanje braka s djetetom kažnjava se tek novčanom kaznom.⁷⁰ Usprkos navedenim odredbama Ustava i zakona sklapanje dječjih brakova rasprostranjena je praksa. Prema podacima demografske ankete provedene u Tadžikistanu 2012. godine 15% žena sklopilo je brak prije osamnaeste godine.⁷¹

Značajan porast stope sklapanja brakova djece zabilježen je tijekom građanskog rata kada su mnogi roditelji prisiljavali kćeri na udaju u uvjerenju da će ih tako zaštititi od silovanja i sačuvati njihovu, ali i obiteljsku čast. Naime, u ratnim je okolnostima prijetila ozbiljna opasnost da bi vojnici mogli oskrvniti čast djevojke koja bi time izgubila gotovo ikakvu nadu da će ju netko oženiti, stoga se rana udaja nametnula kao jedina logična opcija. Nakon završetka rata zadržana je visoka stopa sklapanja brakova prije punoljetnosti, ali su se izmijenili razlozi za njihovo sklapanje. Posrijedi su razlozi koji se mogu svrstati u tri skupine: ekonomski, društveni i vjerski.

Prvu skupinu razloga čine razlozi ekonomske naravi. Siromašne obitelji vide kćeri kao financijsko opterećenje jer će one udajom postati dio obitelji svoga muža te će skrbiti o njegovoj obitelji umjesto o svojoj. Udaja kćeri način je oslobođenja obitelji od obveze njihova uzdržavanja. Siromaštvo i priprema za brak prije zakonom određene dobi za sklapanje braka razlozi su zašto mnoge djevojčice napuštaju školu već između trinaeste i četrnaeste godine premda obvezno obrazovanje traje sve do devetoga razreda koji se podudara s petnaestom godinom života.⁷² Razlog više zbog kojeg roditelji odlučuju prekinuti školovanje svojih kćeri jest bojazan da će se one ulaskom u pubertet zaljubiti u kolegu iz škole i tako osujetiti planove roditelja za njihov brak jer su, naime, u Tadžikistanu uobičajeni dogovoreni brakovi. Odluku o tome za koga će se djevojka udati donosi njena obitelj te nevjesta nema pravo izraziti svoju volju kada se radi o biranju budućega muža.⁷³

Društveni razlog za sklapanje dječjih brakova jest neravnoteža u broju muškaraca i žena. Naime, zbog loše gospodarske situacije u državi mnogi su muškarci prisiljeni potražiti bolji život u inozemstvu, većinom u Rusiji, uslijed čega se smanjuje broj muškaraca za ženidbu. Zbog manjka muškaraca roditelji su spremni dati ruku svoje kćeri prvome muškarcu koji ju zaprosi zbog straha da ne ostane neudana pri čemu nije važna dob muškarca te su nerijetko prisiljene stupiti u brak s muškarcem zrele dobi.

Dječji se brak sklapa i iz vjerskih razloga.⁷⁴ Navedeno je kako nakon stjecanja neovisnosti dolazi do oživljavanja starih tađžikistanskih običaja ukorijenjenih u islamu. Također,

⁶⁸ UNFPA: *Child marriage in Tajikistan (Overview)*, 2014., str. 2.

⁶⁹ *Ibid.*, str. 2.

⁷⁰ *Ibid.*, str. 3.

⁷¹ *Ibid.*, str. 4.

⁷² *Amnesty International*, *op. cit.* (bilj. 57), str. 32.

⁷³ Z. BAKHTIBEKOVA, *op. cit.* (bilj. 61), str. 189.

⁷⁴ Izjava imama iz glavnog grada Tadžikistana Dušanbea: „Kur'an ne propisuje minimalnu dobnu granicu za brak. Islam potiče žene da se rano udaju. To znači da mogu imati djecu, a to je dužnost žene.“ - UNFPA, *op. cit.* (bilj. 69), str. 5.

oni koji žele sklopiti brak unatoč tome što ne ispunjavaju zakonom propisane uvjete čine to sklapajući vjerski brak. Iz toga proizlazi kako postoje dva načina sklapanja braka. Jedan je način sklapanje građanskog braka za što je potrebna registracija braka u registarskom uredu za što se plaća za tadžikistanske prilike visoka novčana naknada u iznosu od dva-deset somona (oko 4.5 američkih dolara). Takav je brak priznat od države i proizvodi pravne učinke. Nasuprot sklapanju građanskog braka postoji i *nikah* koji za mnoge ima veće značenje nego građanski brak. U neovisnome Tadžikistanu bilježi se znatan porast sklapanja vjerskih brakova ne samo zbog religioznosti Tadžikistanaca, već i zbog zaobilaženja propisa koji protivno običajima zabranjuju dječje brakove. *Nikah* nije priznat od države stoga ne proizvodi pravne učinke što uzrokuje brojne probleme u slučaju prestanka braka. Takav brak može biti razvrgnut voljom muža bez prethodnog upozorenja. Dovoljno je da muž triput izgovori riječ *taloc* u prisutnosti dvojice svjedoka.

Iz navedenoga je razvidno kako Tadžikistan poduzima prijeko potrebne mjere kako bi svoje zakonodavstvo uskladio sa zahtjevima međunarodne zajednice. Korak naprijed za sigurno je učinjen povišenjem zakonske dobne granice za sklapanje braka sa sedamnaest na osamnaest godina. Međutim, usklađivanje zakonodavstva nije samo sebi svrha – potrebno je doista primjenjivati propise u praksi. Vlada treba biti agilnija u ispunjavanju obveza iz ratificiranih međunarodnih konvencija. Također, potrebno je edukacijom stanovništva promijeniti uvriježeno mišljenje da su dječji brakovi izlaz iz siromaštva i poučiti ljude o negativnim posljedicama dječjih brakova.

4.3. Srodnički brakovi

U Tadžikistanu su česti brakovi među krvnim srodnicima. Pojava srodničkih brakova nije tek posljedica lokalnih običaja, već i vjerovanja, kulturnih vrijednosti, želje za održanjem i jačanjem obiteljskih veza, olakšanjem postizanja sporazuma među budućim bračnim drugovima te očuvanjem imovine u krugu obitelji.⁷⁵ Mnogi smatraju kako su takvi brakovi jamac sigurnosti. Roditelji buduće nevjeste blagonakloni su sklapanju srodničkoga braka jer vjeruju kako je time osigurana zaštita njihove kćeri, a roditelji se budućega ženika nadaju kako će buduća nevjesta bolje skrbiti o njima budući da je njihova krv. Također, i same žene izražavaju pozitivan stav prema srodničkim brakovima jer otprije poznaju budućega bračnog druga što im ulijeva sigurnost i vjeruju kako će se zbog toga bolje prilagoditi njegovoj naravi.

Unatoč dugoj tradiciji srodničkih brakova 2013. godine predložena je zabrana sklapanja srodničkih brakova. Ministarstvo nadležno za zdravlje priopćilo je zabrinjavajuće podatke o rastućem broju djece s genetskim anomalijama od čega je između 30 i 35% oboljele djece rođeno u srodničkim brakovima.⁷⁶ Predlagatelji zabrane srodničkih brakova pozivali su se na navedene podatke te rezultate znanstvenih istraživanja dok su oponenti zahtijevali dodatna istraživanja i isticali kako bi takva zabrana predstavljala nedopušteno uplitanje države u obiteljski život građana. Nakon mnogobrojnih rasprava i protivljenja dobrog dijela stanovništva, 2016. godine zabranjeno je sklapanje srodničkih brakova čemu je prethodio značajan porast njihova sklapanja što je jasan pokazatelj prihvaćenosti takva braka od strane građana.⁷⁷ Pravni stručnjaci sumnjaju u uspjeh ove zabrane. Smatraju kako zakonska zabrana srodničkih brakova nije dovoljno učinkovita mjera jer sve više ljudi sklapa *nikah*, a vlasti ne mogu zabraniti ono što se odnosi na vjersku proceduru te smatra

⁷⁵ D. ATIGHETCHI: *Islamic Bioethics: Problems and Perspectives*, Springer, 2007., str. 254.

⁷⁶ Z. BAKHTIBEKOVA, *op. cit.* (bilj. 61), str. 193.

⁷⁷ Izjava djevojke koja je sklopila braka s rođakom: „Udala sam se za prvog rođaka. Htjeli smo ozakoniti naš brak prije no što zabrana sklapanja srodničkih brakova stupi na snagu.“, dostupno na: <http://www.rferl.org/a/tajikistan-weddings-between-cousins-new-law-marriage/27830125.html>, pristupljeno: 18. ožujka 2017.

kako rješenje problema leži u poboljšanju edukacije javnosti o ovome problemu. Važno je podučiti mlade koji namjeravaju sklopiti brak o opasnostima koje uzrokuje stvaranje potomstva između krvnih srodnika.

4.4. Poliginija

U SSSR-u je poliginija smatrana zločinom utemeljenim na običajima⁷⁸ te kao takva bila zabranjena, no usprkos tome nije iščezla. Bila je i dalje prisutna kao privilegija bogatijih muškaraca. Do porasta sklapanja poliginijih brakova dolazi krajem 80-ih godina 20. stoljeća kada su zahvaljujući uspješnim gospodarskim reformama Mihaila Gorbačova i u siromašnome Tadžikistanu pojedinci postali nešto imućniji i stekli sredstva za mnogoženstvo. Bogatstvo, ali i buđenje nacionalne svijesti vidljivo kroz promociju tadžikistanskih običaja i islamskih vrijednosti glavni su čimbenici oživljavanja poliginije. Također, građanski rat koji je zahvatio državu nakon stjecanja neovisnosti bio je dodatan poticaj jačanju poliginije. Naime, rat je iznjedrio brojne demografske, ekonomske i društvene probleme koji su potaknuli muškarce da sklope više brakova, a žene primorale na isto. Petogodišnji je rat rezultirao velikim ljudskim gubicima.⁷⁹ Značajno je smanjen broj muškaraca u odnosu na broj žena što je izazvalo probleme na bračnom tržištu koje je oskudijevalo ženicama. S obzirom na uvriježeni stav: „Ovdje, ako nemaš supruga, ti si ništa, zaista ništa“⁸⁰ udaja za već oženjenoga muškarca činila se boljom opcijom nego ostati na teret obitelji. Također, mnoge su žene ostale udovice i same su teško skrbile o članovima obitelji budući da je većina žena bila slabo obrazovana i nezaposlena, a ni zaposlene žene nisu mogle svojom plaćom prehraniti obitelj. Bio im je potreban muškarac koji će brinuti za njih i njihovu djecu zbog čega su pristajale udati se za već oženjenoga muškarca. Isto tako mnoge su žene bez muškoga zaštitnika bile izložene nasilju od strane drugih muškaraca. Zbog svega navedenoga pojavila se ideja o neravnopravnosti spolova i ženama kao slabijim bićima kojima je neophodna ekonomska i fizička zaštita od strane muškaraca. To je bio veliki korak unatrag s obzirom na sovjetska iskustva sa snažnim naglaskom na jednakost spolova.⁸¹

Mirnodopska su vremena donijela sa sobom i drugi čimbenik koji je poticajno djelovao na raširenost poliginije - migracije muškaraca. Tadžikistanski muškarci u nemogućnosti da nađu adekvatno ili često ikakvo zaposlenje u domovini odlaze u Rusiju gdje privređuju za obitelj. Mnogi se nisu vratili natrag u domovinu, već ostaju u Rusiji s novom obitelji dok obitelj koju su zasnovali s prvom ženom ostavljaju nezbrinutu u siromaštvu. Jasno je da najteže posljedice takvog neodgovornog ponašanja najviše osjećaju njihove prve žene.⁸² Riječ je o transnacionalnoj poliginiji čiji je razvoj izmijenio odnose unutar tog „ljubavnog trokuta“: druga žena koja živi u Rusiji provodi više vremena s mužem od prve žene koja živi s djecom i roditeljima muža u Tadžikistanu. Muškarci su privrženiji drugoj ženi što je rijetkost kada obje žene žive u Tadžikistanu. Stoga Tadžikistanke negativno gledaju na drugu ženu koja je Ruskinja: „Ona je ta koja je otela muža prvoj ženi; ona je ta koja ima koristi od muževljeve fizičke prisutnosti i koja uživa njegovu financijsku potporu.“⁸³

⁷⁸ J. CLEUZIQU, *op. cit.* (bilj. 53), str. 3.

⁷⁹ Tijekom tadžikistanskog građanskog rata, od populacije od pet milijuna stanovnika, oko 50 000 ljudi je ubijeno, oko milijun je raseljeno, a 25 000 žena i 55 000 djece ostalo je bez očeva, braće i sinova.

⁸⁰ J. CLEUZIQU, *op. cit.* (bilj. 53), str. 6.

⁸¹ J. FALKINGHAM: *Country Briefing Paper—Women and Gender Relations in Tajikistan*, Asian Development Bank, 2000., str. 7.

⁸² Cleuziou, Juliette, *op. cit.* (bilj. 53), str. 13.: „Žele od nas da poštujemo našu tradiciju, da poštujemo zakone islama, ali isto tako vole gledati prekrasne žene odjevene kao ruske žene. Što bismo trebale učiniti? I ja imam lijepu siluetu, ali nosim tadžikistansku narodnu nošnju jer je to ono što moram i što od nas traže. Ti muškarci ne znaju što hoće i zbog tih nas proturječnosti upropaštavaju.“

⁸³ *Ibid.*, str. 14.

Iz prethodno navedenoga moglo bi se zaključiti da je s osamostaljenjem Tadžikistana poliginija ozakonjena. Međutim, tomu nije tako jer članak 33. Ustava Tadžikistana zabranjuje poligamiju. Budući da je poliginija zabranjena, nije moguće sklopiti brak s oženjenim muškarcem u građanskom obliku, već isključivo u vjerskom s obzirom da je poliginija dopuštena po šerijatskom pravu. Mule dopuštaju i potiču sklapanje poliginijih brakova čime se zaobilaze propisi i omogućava poliginija.

Nameće se pitanje zašto žene pristaju, dapače, streme sklapanju drugoga braka? Drugi brak sa sobom nosi neke prednosti – njegovim sklapanjem žena stječe položaj udane žene, a istovremeno je za razliku od prve žene izuzeta od autoriteta muževljeve obitelji i teških kućanskih poslova. Jedna je od prednosti i ta što brak ne mora biti dogovoren od strane obitelji, već sporazumom oženjenoga muškarca i njegove buduće druge žene što otvara mogućnost sklapanju braka iz ljubavi. Postoji uzrečica: „Prva je žena za roditelje, a druga za srce.“⁸⁴ Ako se drugi brak ipak sklapa iz praktičnih razloga, primjerice ako se radi o udovici, odnos druge žene i njenog novog muža obično je korektan, ali lišen snažnih emocija i osjećaja privrženosti. Ona ne živi s obitelji svoga drugog muža i obično ne uspijeva niti ima volju uspostaviti bliske odnose s njegovom obitelji dok s obitelji prvoga muža, naprotiv, ostaje snažno vezana. Kada je riječ o odnosima između žena jednoga muškarca u većini slučajeva poliginije supruge ne žive zajedno, nemaju nikakav kontakt i obitelji obiju žena ne smatraju se proširenom obitelji.⁸⁵

U slučaju prestanka drugog braka položaj je žene iznimno loš. *Nikah* nije priznat od države, stoga ne proizvodi pravni učinak. Žena koja nije prva nema pravo na zajedničku bračnu stečevinu niti nasljedno pravo u slučaju smrti muža.⁸⁶ U slučaju neslaganja muž može otpustiti drugu ženu tako što će triput izreći riječ *taloq*.⁸⁷ Također, djeca iz drugog braka ne uživaju pravnu zaštitu koja pripada djeci iz prvoga braka.

Može se, naposljetku, zaključiti kako je poliginija ogledalo društvenih promjena koje su zahvatile tadžikistansko društvo nakon stjecanja neovisnosti. Ona je jednim dijelom uvjetovana oživljavanjem tradicije i islamskih vrijednosti, a drugim dijelom nepovoljnim gospodarskim prilikama. Postala je svakodnevna pojava ponajviše zbog lošeg ekonomskog položaja žena.⁸⁸ Očigledno je da zabrana poliginije nije učinkovita, već je jači utjecaj starih običaja i šerijatskog prava. Zadnjih se godina u nacionalnome parlamentu vode žustre rasprave o legalizaciji poliginije. Čak neki borci za prava žena zagovaraju legalizaciju poliginije jer bi na taj način žene barem dobile pravnu zaštitu. Ostaje za vidjeti hoće li poliginija u skorije vrijeme biti legalizirana ili ne.

5. TURKMENISTAN

„Tuci svoju ženu triput dnevno, a ako nemaš za to snage, barem tlo na kojem je stajala.“⁸⁹

5.1. Pravni položaj žena općenito

Turkmenistan se doživljava kao zatvorena država problematična po kršenju ljudskih prava pa *Human Rights Watch* u svome izvještaju upozorava kako je Turkmenistan jedna

⁸⁴ *Ibid.*, str. 10.

⁸⁵ *Ibid.*, str. 12.

⁸⁶ A. KUVATOVA: *Gender issues in Tajikistan: Consequences and impact of the civil war*, str. 130.

⁸⁷ J. CLEUZIOU, *op. cit.* (bilj. 53), str. 10.

⁸⁸ A. KUVATOVA, *op. cit.* (bilj. 87), str. 131.

⁸⁹ Navedena izreka jezgrovitop opisuje ukorijenjenu patrijarhalnost u tradicionalnim turkmenistanskim obiteljima te inferioran položaj žena u istim kroz prizmu raširenosti obiteljskog nasilja. – C. BLACKWELL: *Tradition and Society in Turkmenistan: Gender, Oral Culture and Song*, Routledge, 2001., str. 45.

od najrepresivnijih svjetskih država budući da: „Izabran u treći mandat 2017. godine predsjednik Gurbanguly Berdymukhamedov i njegovi rođaci kontroliraju sve aspekte javnog života. Vlada u potpunosti negira slobodu udruživanja, izražavanja i vjeroispovijesti, a zemlja je zatvorena za neovisni nadzor.“⁹⁰ Time se nastavlja negativna praksa uspostavljena za mandata doživotnog turkmenistanskog predsjednika Saparmurata Niyazova kojeg nakon njegove smrti 2006. zamjenjuje Berdymukhamedov. U prilog navedenome stajalištu ide i činjenica što je iznimno teško pronaći relevantne podatke o stanju ljudskih prava u Turkmenistanu. U državi koja je u svom Ustavu određena kao sekularna demokracija, a u stvarnosti autokratske tendencije predsjednika Berdymukhamedova ograničavaju stanovništvo od putovanja te uz zanemarivanja građanskih sloboda, snažnu etničku netrpeljivost i druga kršenja ljudskih prava,⁹¹ ne čudi da je položaj žena neadekvatan. Pod istim ograničenjima kao muškarci, žene su dodatno suočene s društveno ukorijenjenim patrijarhalnim tendencijama, neadekvatnim zakonodavstvom koje se odnosi na obiteljsko nasilje te lošom zdravstvenom zaštitom.

Sovjetska je vlast tijekom 1920-ih i 1930-ih inzistirala na nizu opsežnih reformi kojima je cilj bio transformacija Turkmenistana iz nedržavne konglomeracije raznih plemena u modernu državu. Spomenute su reforme važne jer su utjecale i na poboljšanje položaja žena u društvu, a najvažnije od njih za bračni i obiteljski status žena bit će elaborirane kasnije u radu. Turkmenistan je ratificirao CEDAW 1996. godine te dodatni Protokol uz CEDAW 2009.⁹²

5.2. Pravni položaj žena u braku

U Turkmenistanu se od žene očekuje da je u braku pokorna mužu i da po mogućnosti rodi sinove. Rođenje sina se slavi dok kćeri predstavljaju samo privremenoga gosta o čemu govori poznata pjesma: „Nemoj povrijediti osjećaje svoje kćeri. Samo gost, otići će.“⁹³ Ipak, roditelji za udaju kćeri od obitelji ženika često dobivaju *qalin* (dar za mladu). Riječ je o institutu koji je sovjetska vlast proglasila nemoralnim i zabranila još 1928., a čija je svrha kompenzirati roditeljima nevjeste gubitak kćeri koja je ujedno bila besplatna radna snaga u nomadskim obiteljima.⁹⁴ Danas u tradicionalnim obiteljima nevjestini roditelji često zloupotrebljavaju *qalin* tako što od odabranika srca njihovih kćeri namjerno traže nerealno visoke svote.

Česti su dogovoreni brakovi te se od djevojaka očekuje da bespogovorno prihvate supruga izabranog od strane njene obitelji; mnoge starije gospođe svjedoče kako su svoga supruga prvi put vidjele tek na dan dogovorenog svadbenog obreda.⁹⁵ Od tradicionalne se Turkmenistanke očekuje da bude poslušna ne samo mužu, već i njegovoj obitelji pa je uobičajeno da ne razgovara s drugim članovima njegove obitelji. Zabrana obraćanja odnosi se na članove obitelji starije od njena muža. Također, u njihovom društvu iz znaka poštovanja udane žene pokrivaju svoja usta *yashmakom*, šalom koji ima jednaku funkciju kao marama koju na glavi nose muslimanke u drugim državama,⁹⁶ a svekrvi se mogu obratiti

⁹⁰ <https://www.hrw.org/europe/central-asia/turkmenistan>, pristupljeno 23. ožujka 2017.

⁹¹ Više: 2016 Country Reports on Human Rights Practices: Turkmenistan, US Department of State, 2017., pristupljeno: 25. ožujka 2017., dostupno na: <https://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/2016/sca/265552.html>

⁹² <http://eca.unwomen.org/en/where-we-are/turkmenistan>, pristupljeno 23. ožujka 2017.

⁹³ C. BLACKWELL, *op. cit.* (bilj. 90), str. 48.

⁹⁴ A. L. EDGAR: *Tribal Nation: The Making of Soviet Turkmenistan*, Princeton University Press, 2006., str. 248.

⁹⁵ C. BLACKWELL, *op. cit.* (bilj. 90), str. 64.

⁹⁶ Sovjeti su neuspješno nastojali zabraniti nošenje *yashmaka* tijekom tridesetih godina dvadesetog stoljeća pri čemu su mnogi aktivisti za ženska prava ustvrdili kako: „Uzbekistanke barem imaju barem pravo da se slobodno ponašaju kod kuće, gdje se ne moraju pokrivati. Turkmenistanka ne smije pričati sa svojim suprugom u prisutnosti njegove majke... Stoga je Turkmenistanka svjesna apsolutnog nedostatka svih prava u svakom trenutku dana.“ - A. L. EDGAR, *op. cit.* (bilj. 95), str. 238.

tek kad im one to odobre što se najčešće događa tek nakon rođenja prvog djeteta. Podrazumijeva se da udane žene nakon sklapanja braka trebaju preuzeti na sebe sve svekrvine dužnosti u domaćinstvu te su svekrve često pune prijekora prema mladim snahama.⁹⁷

Izmjenama Obiteljskog zakona 2012. dob za sklapanje braka povišena je na osamnaest godina, međutim u stvarnosti se djevojke često udaju mnogo ranije o čemu također postoji poslovice: „Ne čuvaj svilu, postat će vuna. Ne čuvaj djevojku, postat će gluha i glupa.“⁹⁸ Što se tiče dobi budućih bračnih drugova, do spomenute izmjene Obiteljskog zakona prema članku 16. stranac ili apatrid mogao je sklopiti brak s turkmenistanskim državljaninom u dobi od osamnaest godina dok je za lokalno stanovništvo dobna granica za sklapanje braka iznosila šesnaest godina.⁹⁹ Još je vidljivija diskriminacija i pravna zapreka za strance glede sklapanja braka s Turkmenistancima bila u periodu od 2003. do 2005. Naime, stranac ili apatrid za sklapanje braka s osobom turkmenistanskog državljanstva morao je platiti: „...iznos osiguranja od čak 50 000 američkih dolara državnoj Osiguravajućoj organizaciji kao jamstvo za maloljetnu djecu u slučaju razvoda; uz uvjet boravka najmanje godinu dana i posjedovanja vlastite kuće u Turkmenistanu“¹⁰⁰ kako bi dobio službeno državno odobrenje za sklapanje istog. Određujući zakonom cijenu nevjeste za strance, turkmenistanska je Vlada *tacite* ujedno pokazala blagonaklonost prethodno analiziranom tradicionalnom institutu *qalin*. Zbog apsurdnosti te odredbe donesene predsjedničkim dekretom relevantni svjetski mediji su turkmenistanskom narodu dali titulu „najskupljih svjetskih nupturijenata.“¹⁰¹ Spomenuti iznos visok je za dobrostojeće zapadne narode, a nedostižan za susjedne Uzbekistance, stoga se posljedično u tom razdoblju povećao postotak (dobrovoljnih) otmica nevjeste od strane Uzbekistanaca. Nakon niza opravdanih negativnih reakcija 2005. godine sporna odredba je izmijenjena na način da strani nupturijent prije sklapanja braka „samo“ mora sklopiti svojevrsni predbračni ugovor za slučaj razvoda braka.¹⁰²

Turkmenistansko društvo nema razumijevanja za neudane ili razvedene žene (prve nose stigmu neuglednosti i/ili jalovosti, a druge se smatraju raspuštenicama ili čak prostitutkama), stoga brojne žene o(p)staju u lošim brakovima želeći u javnosti sačuvati dobar ugled. Neudane se žene čak smatra ukletima pa se u selima pjeva: „Hej djevojko, nijedan muškarac se neće tobom udati. Zašto to? Tvoj Bog te prokleo.“¹⁰³ dok je i danas jalovost žene najčešći razlog zbog kojeg muškarac traži razvod braka.

5.3. Poliginija

Sovjeti su u listopadu 1926. zabranili poliginiju kao oblik običajnog kaznenog djela što je bilo popraćeno brojnim prosvjedima diljem države uz opaske da muškarcu treba dozvoliti da oženi drugu ženu ako je prva bolesna ili mu ne može roditi djecu.¹⁰⁴

⁹⁷ Brojne su uzrečice koje opisuju turbulentan odnos snahe i svekrve. Naročito je rječita sljedeća: „Snaha nema jezik, svekrva nema savjest“. *Ibid.*, str. 55.

⁹⁸ *Ibid.*, str. 65.

⁹⁹ *Turkmenistan: Country Report, Prepared for the UN CEDAW 35th Session, 2006*, dostupno na: <http://hrlibrary.umn.edu/iwraw/publications/countries/turkmenistan.html>, pristupljeno: 12. travnja 2017.

¹⁰⁰ Članak 15., *Turkmenistan: Amendments to the Marriage and Family Code*, dostupno na: www.refworld.org/docid/505c645f4.html, pristupljeno: 12. travnja 2017.

¹⁰¹ *Price of loving a Turkmen girl is now 50000\$*, www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/turkmenistan/1334919/Price-of-loving-a-Turkmen-girl-is-now-50000.html, pristupljeno: 12. travnja 2017.

¹⁰² <http://www.rferl.org/a/1059210.html>, pristupljeno: 12. travnja 2017.

¹⁰³ C. BLACKWELL, *op. cit.* (bilj. 90), str. 47.

¹⁰⁴ A. L. EDGAR, *op. cit.* (bilj. 95), str. 249.

Iako zakonski zabranjena još od sovjetske vladavine,¹⁰⁵ poliginija je široko rasprostranjena zbog izrazito nepovoljne ekonomske situacije u državi. Naime, u nedostatku zaposlenja mnogi muškarci odlaze na rad u inozemstvo pa imućniji muškarci doslovce mogu birati žene na bračnome tržištu i oženiti više njih. Siromaštvo je toliko izraženo da moramo biti pravedne i ustvrditi kako se i žene bore da se udaju za muškarca koji će ih moći uzdržavati ne mareći pritom ima li već ženu. Kao i u ostalim analiziranim državama samo je prvi brak legalan i to pod uvjetom da je registriran pred odgovarajućim uredom,¹⁰⁶ dok se svi sljedeći brakovi sklapaju isključivo u vjerskom obliku pred mulama.¹⁰⁷ Dakako, druga i svaka daljnja žena i djeca iz poliginijih brakova nemaju nikakvih prava. Stručnjaci navode kako unatoč faktičnoj raširenosti poliginije već dugo nitko nije za nju osuđen¹⁰⁸ te i ta činjenica jasno ukazuje na podređeni položaj žena u turkmenistanskom društvu.

Teško da će se ikada u Turkmenistanu poliginija u potpunosti iskorijeniti, ali se njena raširenost može smanjiti poboljšanjem ekonomske situacije u državi jer će to dovesti do boljeg životnog standarda stanovništva što će posljedično utjecati na bolji položaj žena u društvu. Dakako, potrebna je i kontinuirana edukacija žena i djece o njihovim pravima.

5.4. Obiteljsko nasilje

O obiteljskome nasilju nema dostupnih podataka od strane turkmenistanske Vlade, no američki *State Department* u ovogodišnjem izvješću navodi kako uz diskriminaciju raširenost obiteljskog nasilja nad ženama predstavlja najrasprostranjeniji oblik kršenja prava žena u Turkmenistanu. Ono je definitivno tabu tema turkmenistanskog društva te čak ni u kaznenom niti u prekršajnom zakonodavstvu ne postoji nijedna odredba koja izrijekom spominje obiteljsko nasilje. Ipak, Vlada tvrdi kako je obiteljsko nasilje podvedeno pod kazneno djelo tjelesnih ozljeda te da sukladno relevantnom kaznenopravnom okviru za nasilje nad ženama kazne variraju od minimalne novčane kazne do maksimalnih petnaest godina zatvora ovisno o intenzitetu žrtvine ozljede. Obiteljski zakon također ne spominje nasilje nad ženama iako izrijekom zabranjuje fizičko i psihološko nasilje nad djecom.¹⁰⁹

US Department of State zaključuje kako većina žrtvi obiteljskog nasilja ne prijavljuje nasilje jer nisu svjesne svojih prava ili su u strahu da će u slučaju prijave trpjeti još gore nasilje.¹¹⁰ Jedna od anonimno intervjuiranih žena navodi kako u slučaju bilo kakve neposlušnosti trpi fizičko nasilje od supruga, ali i svekrve,¹¹¹ čime se nastavlja krug obiteljskog nasilja jer su najčešće i svekrvu tukli kad se udala. Nasilje nad ženama nesporno je posljedica dominantno izražene patrijarhalne strukture turkmenistanskog društva i neprihvatljivih kulturoloških tradicija pa su se u društvu održale brojne poslovice koje od muškarca zahtijevaju čvrstu ruku za discipliniranje neposlušne žene: „Tuci svoju ženu triput dnevno, a ako nemaš za to snage, barem tlo na kojem je stajala” i/ili „Dobra majka deva ljubi i udara svoje dijete. Dobar muškarac ljubi i udara svoju ženu.”¹¹² Iz istog se razloga do prijeko potrebne sovjetske reforme položaja žena u Turkmenistanu 1930-ih na vjenčanju ženiku

¹⁰⁵ Odredbom članka 163 *Kaznenog zakona*.

¹⁰⁶ Članak 7., stavak 2. *Obiteljski zakonik Turkmenistana*, 2012. dostupno na: <https://www.global-regulation.com/translation/turkmenistan/5965330/family-code-of-turkmenistan.html>, pristupljeno 12. travnja 2017.

¹⁰⁷ Iako, ponavljamo, poligamni brakovi ne smiju formalno biti sklopljeni od strane mula. – J. SUAD: A. NAGMABA-DI: *Encyclopedia of Women and Islamic Cultures: Family, Law and Politics*, Volume 2, Brill, 2007., str. 417.

¹⁰⁸ *Women: Turkmenistan's Second-Class Citizens Equal Only to Injustice and Vulnerable to Arbitrariness*, The Norwegian Helsinki Committee, 2013., str. 37.

¹⁰⁹ *2016 Country Reports on Human Rights Practices: Turkmenistan*, US Department of State, 2017.

¹¹⁰ *US Department of State*, op. cit. (bilj. 92).

¹¹¹ <https://pulsocentralasia.org/2015/02/05/turkmenistan-womens-role-in-turkmen-society-and-its-traditional-mindset/>, pristupljeno: 12. travnja 2017.

¹¹² C. BLACKWELL, op. cit. (bilj. 90), str. 45.

poklanjao bič kao sredstvo za discipliniranje nevjeste: „Ako ti je žena budalasta, neka tvoj bič bude čvrst.“¹¹³

Norveški Helsinški odbor izradio je projekciju o ženama žrtvama obiteljskog nasilja u Turkmenistanu. Iz izvještaja Helsinškog odbora proizlazi kako nadležnim tijelima nedostaje prijeko potreban senzibilitet u radu sa žrtvama. Zlostavljači najčešće nisu procesuirani te žene koje se odluče na prijavljivanje nasilja često bivaju ismijane od strane policijskih službenika neumjesnim opaskama poput: „... ako je tuče, onda za to postoji razlog; ona zaslužuje batine i sljedeći put treba poslušati muža.“¹¹⁴

Hvalevrijedan je doprinos OESS-a u radu na osvješćivanju širine problema te u nastojanju da se nasilje nad ženama prevenira obrazovanjem. Zlostavljane žene u većini slučajeva ekonomski u potpunosti ovise o zlostavljaču te ostaju živjeti s njim čak i nakon razvoda, ponajviše jer se nemaju gdje preseliti.¹¹⁵ Stoga je neupitno najveći doprinos OESS-a to što financijski potpomaže turkmenistansku nevladinu organizaciju *Keik Okara* koja je otvorila prvo sklonište za žene i djecu žrtve obiteljskog nasilja u državi te ujedno pruža prijeko potrebnu besplatnu pravnu i psihološku pomoć žrtvama nasilja u obitelji. Godine 2015. donesen je prvi turkmenistanski Nacionalni akcijski plan za ravnopravnost spolova s petnaest ciljeva koji se nastoje ostvariti kroz šezdeset aktivnosti poštujući pritom zahtjeve CEDAW Odbora. Jedan je od ključnih ciljeva vezan uz eliminaciju nasilja nad ženama te je (pre)široko postavljen: „Utvrđivanje prioritetnih područja u adresiranju rodno uvjetovanog nasilja.“¹¹⁶ Preostaje vidjeti hoće li Turkmenistan kao država članica CEDAW-a ispuniti svoju obvezu i zaštititi žene od obiteljskog nasilja.

6. UZBEKISTAN

„Ako imaš jedno dijete, nemaš nijedno. Ako imaš dvoje djece, imaš jedno.“¹¹⁷

6.1. Pravni položaj žena općenito

Republika Uzbekistan, najmnogoljudnija od analiziranih država, potpisnica je ključnih međunarodnih konvencija o ljudskim pravima, uključujući i CEDAW.¹¹⁸ Nacionalno je zakonodavstvo uglavnom usklađeno s potpisanim konvencijama te od određaba nacionalnog zakonodavstva svakako treba istaknuti ustavnu odredbu članka 18. iz koje jasno proizlazi kako su svi građani jednaki bez obzira, između ostaloga, na spol te odredbu članka 46. prema kojoj muškarci i žene moraju imati jednaka prava.¹¹⁹ Slične su odredbe sadržane i u kaznenom zakonodavstvu.¹²⁰ Međutim, prava zajamčena međunarodnim konvencijama i nacionalnim propisima svakodnevno se krše čemu uvelike pridonosi autoritativna vlast koja i sama krši brojna ljudska prava.

Godine 2016. umro je Islam Karimov, kontroverzni autoritativni uzbekistanski predsjednik. U svojoj gotovo dvadeset i sedam godina dujoj vladavini vladao je željeznom rukom

¹¹³ *Ibid.*

¹¹⁴ *Op. cit.* (bilj. 92), str. 20.

¹¹⁵ *Ibid.*, str. 38.

¹¹⁶ <http://eca.unwomen.org/en/where-we-are/turkmenistan>, pristupljeno: 12. travnja 2017.

¹¹⁷ Ova uzbekistanska izreka jasno izražava stav Uzbekistanaca o važnosti brojnog potomstva. Mnogi Uzbekistanci tradicionalno imaju više djece. – N. ANTELEVA: *Forced Sterilization of Women in Uzbekistan*, 2013., str. 8.

¹¹⁸ Uzbekistan je ratificirao CEDAW konvenciju 1995.

¹¹⁹ *Ustav Republike Uzbekistan*, dostupan na: https://www.constituteproject.org/constitution/Uzbekistan_2011.pdf?lang=en, pristupljeno: 12. travnja 2017.

¹²⁰ Članak 141. *Kaznenog zakona* zabranjuje diskriminaciju.

od koje nije bila izuzeta ni njegova kći Gulnara koju je nakon izbijanja korupcijske afere u koju je bila uključena držao u kućnom pritvoru od kada joj se gubi svaki trag. Nakon smrti Karimova za predsjednika je izabran bivši premijer Shavkat Mirziyoyev što nije dovelo do poboljšanja na području zaštite ljudskih prava.

Uzimajući u obzir stanje ljudskih prava ne čudi kako i položaj žena zabrinjava. Dječji brakovi, poliginija, otmice nevjeste i obiteljsko nasilje relativno su česta pojava, a ono što osobito brine prisilna je sterilizacija žena koju vladajući koriste kao metodu kontrole rasta populacije i smanjenja stope infantilnog mortaliteta i mortaliteta roditelja.

6.2. Dječji brakovi

Uzbekistanski Obiteljski zakon propisuje različitu dobnu granicu za sklapanje braka za žene i muškarce. Ženama je dopušteno sklopiti brak sa sedamnaest godina, a muškarcima s osamnaest što predstavlja očitu diskriminaciju na temelju spola. Međunarodna zajednica upozorava kako je potrebno izmijeniti zakon i odrediti osamnaest godina kao minimalnu dobnu granicu za oba spola. Dodatno zabrinjava činjenica da se člankom 15. Obiteljskog zakona dopušta snižavanje dobne granice za jednu godinu odlukom za to nadležnog lokalnog tijela (*khokim*) pod uvjetom da za to postoje opravdani razlozi.¹²¹ Oni nisu navedeni zakonom, stoga odluku o njihovom postojanju donosi *khokim* diskrecijskom ocjenom što ostavlja mjesta zloupotrebi. U praksi je vjerojatno vrlo lako registrirati brak u registarskom uredu prije sedamnaeste godine budući da zakon ne određuje slučajeve kada je to dopušteno. Navedene odredbe obiteljskog zakonodavstva moguće je zaobići sklapanjem vjerskog braka budući da se pri sklapanju takva braka ne uzima u obzir dob nupturijenata. Većina je dječjih brakova sklopljena u vjerskom obliku te je u svrhu smanjenja njihova broja 2009. godine određeno da *nikah* može provoditi jedino službeni *imam* i to tek nakon registracije prethodno sklopljenog braka u građanskom obliku. Međutim, u praksi se i to zaobilazi jer prema Kur'anu ceremoniju sklapanja braka može voditi bilo koji pravovjerni musliman.

Teško je odrediti koliko su dječji brakovi doista učestali u Uzbekistanu jer statistički podaci obuhvaćaju samo one dječje brakove koji su registrirani, a takvih je 2.7% od ukupno registriranih brakova. Međutim, stvarni je broj takvih brakova znatno veći jer ih većina nije registrirana ili je registrirana tek nakon što bračni drugovi steknu zakonom propisanu dob za sklapanje braka.

Razlozi sklapanja dječjih brakova razlikuju se među većinskim stanovništvom i pripadnicima nacionalnih manjina. „Dok su dječji brakovi među većinskim stanovništvom primarno posljedica tradicionalnog stava prema ulozi žena u društvu,¹²² među ostalim etničkim skupinama razlozi za sklapanje dječjih brakova mogu uključivati slijepu zaljubljenost, mogućnost emigriranja iz države ili neplaniranu trudnoću.“¹²³ Sklapanje braka zbog neplanirane trudnoće rijetkost je među većinskim stanovništvom jer običaj zahtijeva da djevojka očuva svoju nevinost za budućeg muža. Gubitak nevinosti prije braka smatra se sramotom za cijelu obitelj, stoga obitelji nastoje što prije udati njihove kćeri. Roditelji tradicionalno imaju ključnu ulogu u dogovaranju brakova svoje djece. Zanimljivo, ekonomski razlozi nisu vodeći razlozi sklapanja dječjih brakova u Uzbekistanu kao u drugim analiziranim zemljama.

¹²¹ U praksi, opravdani su razlozi neplanirana trudnoća i emigracije.

¹²² UNFPA: *Child Marriage in Uzbekistan (Overview)*, 2014., str. 5.: „Moja žena treba sjediti doma i odgajati djecu: nema razloga da radi. Ne želim vas uvrijediti, ali žene mogu raditi samo jednu stvar dobro: voditi kućanstvo i brinuti se za djecu. To odgovara oboma.“

¹²³ *Ibid.* str. 5.

Korak naprijed u zaštiti prava djevojčica učinjen je 2013. godine kada su kazne određene upravnim i kaznenim propisima za službenike, roditelje i vjerske vođe koji dopuste sklapanje dječjeg braka povišene. Odredbe propisuju visoke novčane kazne i kaznu zatvora do tri mjeseca u slučaju opetovanog kršenja zakona. Navedene izmjene ukazuju na jačanje svijesti o neprihvatljivosti dječjih brakova te o tome kako vjersko pravo ne može biti instrument zaobilaznja državnog prava. Istovremeno s mijenjanjem zakonodavnog okvira potrebno je educirati građane, a naročito djevojke, o štetnim posljedicama braka u ranoj životnoj dobi. Jedna je od takvih posljedica i obiteljsko nasilje nad ženama o kojem više u nastavku rada.

6.3. Obiteljsko nasilje

CEDAW Odbor i američki *State Department* u svojim izvješćima ukazuju na prisutnost različitih oblika nasilja nad ženama u Uzbekistanu, naročito obiteljskog nasilja i bračnog silovanja. Dok međunarodna zajednica upozorava na gruba kršenja prava žena, dužnosnici uzbekistanske Vlade uporno niječu postojanje obiteljskog nasilja ističući kako u Uzbekistanu žene uživaju adekvatnu zaštitu svojih prava. Vlada ide toliko daleko u nijekanju problema da ne koristi termin obiteljsko nasilje već eufemizam obiteljske razmirice. Smatramo kako je država koja ne djeluje protiv nasilja nad ženama jednako kriva kao i nasilnici.

Ni u kaznenom ni u prekršajnom zakonodavstvu Uzbekistana ne postoji nijedna odredba koja izriječno spominje obiteljsko nasilje. Fizičko nasilje muža nad ženom može se podvesti pod odredbe Kaznenog zakona o kaznenim djelima protiv života ili zdravlja.¹²⁴ Za ta su kaznena djela predviđene novčane kazne i kazne zatvora ovisno o intenzitetu žrtvine ozljede. Obiteljski zakon također ne poznaje obiteljsko nasilje iako je u njemu istaknuto kako su obitelj i majčinstvo pod posebnom skrbi države.

S obzirom na stav Vlade o obiteljskome nasilju ne čudi da se ne vodi statistika o broju prijava obiteljskog nasilja. Kada bi se takva statistika i vodila, ona ne bi odražavala stvarno stanje jer su žrtve nesklone prijavljivanju nasilja. Dijelom je tomu tako jer se iznošenje obiteljskih problema smatra sramotom. Također, mnoge žene zbog duboko uvriježenog stava o prihvatljivosti obiteljskog nasilja ni ne znaju da se mogu radi toga obratiti policiji, a one koje i znaju za tu mogućnost to ne čine zbog straha od izricanja kazne koja će ići na štetu cijele obitelji s obzirom da je u većini domaćinstava muškarac taj koji isključivo privređuje za obitelj.¹²⁵

Od nasilja glavu ne okreću samo dužnosnici Vlade, već i policijski službenici, medicinsko osoblje pa čak i neke nevladine organizacije i aktivisti za prava žena. Oni dijele u uzbekistanskome društvu duboko uvriježeno mišljenje o odgovornosti žene za nasilno ponašanje muža.¹²⁶

Zbog nedostatne podrške nadležnih institucija i okoline ne čudi što većina žena ostaje u nasilničkim brakovima. One rijetke žene koje pobijede sram i strah te se odluče razvesti obično se vraćaju u roditeljski dom. Za pomoć se mogu obratiti policiji i sudovima ili državnim tijelima nadležnim za mirno rješavanje obiteljskih sukoba. Dvije su vrste takvih tijela: *mahalla*¹²⁷ i odbori za prava žena. Od tih tijela žrtve, na žalost, uglavnom ne dobivaju

¹²⁴ *Kazneni zakon*, 1. dio

¹²⁵ *Sacrificing Women to save the family: Domestic violence in Uzbekistan*, str. 14. - 15.

¹²⁶ Tako je načelnik jednog uzbekistanskog sela izjavio: „Razlog zbog kojeg ga je napustila bio je taj što ju je tukao. Kada sam pokušao shvatiti zašto ju je tukao postalo mi je jasno da je ona bila kriva za to. Bila je lijena. Kuća je bila neuredna. Smeća je bilo posvuda. Upozorio sam ju da uvede reda. Nepriстойno je razgovarala. Ne poštuje supruga i svekrvu. Izaziva skandale ni zbog čega i zbog toga ju tuče.“ *Ibid.*, str. 15.

¹²⁷ *Mahalla* je geografski neovisna zajednica u kojoj djeluje odbor vođa koji upravljaju životom zajednice. Između ostaloga, odbori *mahalle* poduzimaju mjere usmjerene zaštiti interesa žena i povećanju njihove uloge u društvu.

adekvatnu pomoć jer je njihovo stajalište da se žene trebaju žrtvovati za obitelj i ostati u nasilničkim brakovima, osim u osobito teškim slučajevima repetitivnog nasilja.

Do 2005. u Uzbekistanu je djelovao *The Legal Aid Society of Uzbekistan* nakon čega su neke nevladine organizacije pokušavale pružiti pravno savjetovanje žrtvama, ali su njihove aktivnosti bile spriječene od strane državnih agencija koje su nastojale sakriti problem obiteljskog nasilja. Iste godine zatvorena su skloništa za žene žrtve obiteljskog nasilja koja su vodile nevladine organizacije. Vlada u skladu sa svojim stajalištem o nepostojanju problema obiteljskog nasilja ne vodi takva skloništa.¹²⁸ Poražavajuće je za državu potpisnicu svih važnijih konvencija za zaštitu prava žena da nema sustav pružanja zaštite žrtvama obiteljskog nasilja. Slijedom navedenoga jasno je da je obiteljsko nasilje nad ženama gorući problem koji zahtijeva rješenja u skoroj budućnosti za koja je nužan obrat u stavovima vladajućih te usklađivanje s obvezama preuzetim potpisivanjem međunarodnih konvencija.

6.4. Poliginija

Poliginija je u Uzbekistanu zabranjena odredbama Kaznenoga zakona prema kojima se poliginija ili kohabitacija s dvije ili više žene u istom kućanstvu kažnjava novčanom kaznom u iznosu od sto do dvjesto mjesečnih iznosa, radom za opće dobro u trajanju do tri godine te kaznom zatvora do tri godine.¹²⁹ Navedene se kazne rijetko izriču jer Vlada nije zainteresirana za suzbijanje poliginije, a ni prva ni druga žena ne žele izgubiti finansijsku sigurnost koju im brak daje. Bitno je primijetiti kako navedena odredba zabranjuje poliginiju samo ako muškarac i njegove žene žive u istom kućanstvu, stoga žene jednoga muškarca u pravilu ne žive pod istim krovom. I Obiteljski zakon zabranjuje poligamiju.¹³⁰

S obzirom da je poliginija zabranjena brak sklopljen s već oženjenim muškarcem nije priznat od države, stoga druga žena ne uživa prava koja pripadaju prvoj ženi. Međutim, siromašne i razvedene žene pristaju na takav slabiji položaj jer brak s već oženjenim muškarcem vide kao jedini izlaz iz teške životne situacije. Unatoč zabrani poliginija je česta od stjecanja neovisnosti, naročito među državnim službenicima.

Zaključujemo kako i za Uzbekistan u pogledu poliginije vrijedi sve što je prethodno navedeno za ostale analizirane države. Jasno je vidljiva prevlast vjerskog prava nad sekularnim na, po našem mišljenju (a gledano s aspekta prava žena), štetu žena.

6.5. Prisilna sterilizacija žena

U zadnja je dva desetljeća na desetke tisuća žena podvrgnuto postupku prisilne sterilizacije po naredbi Vlade. Riječ je o izrazito gruboj povredi prava žena i medicinske etike s dalekosežnim zdravstvenim i društvenim posljedicama. Juan Méndez, specijalni izvjestitelj

Kada se žrtva obrati *mahalli*, oformljuje se odbor za medijaciju čiji su članovi predsjedatelj, nekoliko neplaćenih starijina zajednice i po mogućnosti žene koje su aktivistice. Prvi razgovor se u pravilu obavlja isključivo s predsjedateljem ili s jednim od starijina, a tek ako se na taj način ne postigne nagodba, tada odbor za mirenje djeluje u punom sastavu. Ako nagodba izostane, predmet se upućuje mjesnom vijeću ako takvo vijeće postoji, a nakon toga sudu ili policiji. Primarni je cilj medijacije izbjegavanje vođenja sudskog spora u obiteljskim stvarima. Način na koji odbor djeluje pokazuje snažnu tendenciju okrivljavanja žene za nasilje. Predsjedatelj vijeća za *Human Rights Watch* opisao je tijek postupka – „Prvo pozovemo ženu i pitamo je zašto ju je muž istukao, a potom pozovemo njega i postavimo mu isto pitanje. Većina žena uvidi svoju krivnju. U slučajevima kada se utvrdi muževljeva krivnja, *mahalla* mu daje savjet, a tek supsidijarno kaznu.“

¹²⁸ *Uzbekistan's Implementation of the CEDAW*, 2015., str. 8.

¹²⁹ Članak 126. *Kaznenog zakona*, dostupno na: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/55>, pristupljeno: 7. travnja 2017.

¹³⁰ Članak 16. *Obiteljskog zakona*, dostupno na: <http://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=973%20>, pristupljeno: 7. travnja 2017.

UN-a za borbu protiv torture, okrutnog i nečovječnog postupanja i drugih oblika nasilja, podrobno određuje prisilnu sterilizaciju: „Prisilna sterilizacija čin je nasilja, oblik društvene kontrole i kršenja prava na slobodu od torture i drugih okrutnih, nehumanih i ponižavajućih tretiranja ili kazni.“¹³¹

Postavlja se pitanje koji su motivi Vlade za ovako okrutno postupanje prema ženama. Uzbekistanska je Vlada 2004. predstavila program dobrovoljne kirurške sterilizacije žena s ciljem suzbijanja rasta broja stanovnika. Već sam naziv programa upućuje na diskriminatorno postupanje prema ženama budući da je poziv za sudjelovanje u programu upućen isključivo njima.¹³² Nije sasvim jasno je li Uzbekistanu uopće potrebna restriktivna populacijska politika – zadnji je popis stanovništva proveden 1989. kada je broj stanovnika bio oko 20 milijuna, a u zadnjih dvadeset godina država je doživjela masovne emigracije stanovništva.¹³³ Mnogi smatraju da se iza programa Vlade krije nešto drugo. Uzbekistanska Vlada trpi oštre kritike međunarodne zajednice zbog visokih stopa mortaliteta djece do pete godine života te mortaliteta majki. Štoviše, jedan je od milenijskih ciljeva razvoja UN-a za Uzbekistan bio smanjenje navedenih stopa za trećinu do 2015.¹³⁴ Vlada navedenim programom nije postigla očekivano smanjenje stopa smrtnosti stoga je ubrzo program iz dobrovoljnog prerastao u prisilni.

U većini se slučajeva sterilizacija vrši bez znanja i/ili pristanka žena. Potencijalne su mete programa sve žene reproduktivne dobi koje su rodile dvoje ili više djece. Češće su to žene slabijeg imovinskog stanja i žene iz marginaliziranih skupina.¹³⁵ Sterilizacija se obično provodi podvezivanjem jajovoda ili vađenjem maternice. Oba su postupka ireverzibilna, a izvode ih liječnici u državnim bolnicama po naredbi Vlade koja određuje kvote: „Svake godine predstavlja nam se plan. Svakom se doktoru kaže koliko žena mora dati kontracepciju i koliko žena mora sterilizirati. Moja je kvota četiri žene mjesečno.“¹³⁶ Provodi se stroga kontrola nad ginekolozima, stoga mnogi liječnici ne biraju sredstva za ispunjenje kvote. Često se sterilizacija provodi pri izvođenju carskog reza bez znanja žene. Ne čudi stoga što je zadnjih godina značajno porastao broj carskih rezova.¹³⁷ Liječnici, nadalje, uvjeravaju žene da boluju od bolesti zbog koje se moraju podvrgnuti operativnom zahvatu pri kojem ih steriliziraju. Metode su razne, ali je cilj isti – ispuniti mjesečnu kvotu pod svaku cijenu.

Uz trajnu neplodnost, prisilna sterilizacija sa sobom nosi brojne zdravstvene rizike zbog iznimno loših uvjeta u kojima se izvodi. Većina je bolnica slabo opremljena te se ne vodi računa o higijenskom minimumu zbog čega su zabilježeni slučajevi obolijevanja od hepatitisa B i bakterijskih infekcija. Također, zbog nestručnosti i nemara liječnika mnoge žene doživljavaju teške bolove i obilna krvarenja, a neke, na žalost, završavaju fatalno. U strahu od sterilizacije zadnjih godina raste broj porođaja kod kuće.

Prisilna sterilizacija sa sobom nosi i snažne društvene posljedice. Tradicionalno su uzbekistanske obitelji mnogobrojne o čemu svjedoči i poznata uzbekistanska izreka: „Ako imaš jedno dijete, nemaš nijedno. Ako imaš dvoje djece, imaš jedno.“ Ne čudi stoga što se osobni uspjeh žene često mjeri brojem djece koje je rodila. Neplodnost nerijetko proizvodi

¹³¹ N. ANTELEVA, *op. cit.* (bilj. 118), str. 6.

¹³² Izjava jednog uzbekistanskog liječnika: „Nemoguće je da u Uzbekistanu postoji sterilizacija muškaraca; muškarčeva reproduktivna funkcija simbol je muževnosti, stoga muškarci ne bi pristali podvrgnuti se takvom zahvatu. Samo žene moraju snositi taj teret, s njima se uvijek postupalo kao s nižom klasom.“ *Ibid.*, str. 18.

¹³³ <http://hir.harvard.edu/blogjessica-dorfmannforced-sterilization-in-uzbekistan/>, pristupljeno: 7. travnja 2017.

¹³⁴ *Country Study: Assessing Development Strategies to Achieve the MDGs in The Republic of Uzbekistan*, 2011., str. 19.

¹³⁵ N. ANTELEVA, *op. cit.* (bilj. 118), str. 39. – 40.

¹³⁶ *Ibid.*, str. 16.

¹³⁷ Šef kirurgije jedne bolnice u Taškentu izjavljuje: „Pravila za izvođenje carskog reza nekada su bila vrlo stroga, ali sada, vjerujem kako 80% žena rađa carskim rezom. To olakšava izvođenje sterilizacije i podvezivanja jajovoda.“ – *ibid.*, str. 17.

stigmom te muševci napuštaju neplodne žene. Velika je to bol i za samu ženu koja je htjela imati (više) djece.

Unatoč tome što prisilna sterilizacija predstavlja grubu povredu prava žena i što godinama brojna izvješća upozoravaju na ozbiljnost situacije, međunarodna zajednica ignorira upozorenja i oglašuje se na pozive upomoć očajnih uzbekistanskih žena. Neprihvatljiv je nemar koji strane vlade, koje vrednuju načela informiranog pristanka i tjelesnog integriteta unutar granica svojih država, iskazuju u pogledu situacije u Uzbekistanu jer bi već i samo njihovo zanimanje za problem učinilo puno za poboljšanje prava žena.

7. ZAKLJUČAK

Primaran je problem vezan uz položaj žena u Srednjoj Aziji, ali i u ostalim dijelovima svijeta, stvarna neravnopravnost spolova u svim sferama života usprkos formalnoj pravnoj jednakosti muškaraca i žena. U ovome smo radu nastojale istaknuti specifične problematične prakse u sferi obiteljskog i bračnog života koje žene u Srednjoj Aziji svakodnevno proživljavaju. Mišljenja smo kako im bolja budućnost tek predstoji, a da bi dobar putokaz za to bio sustavan i odgovoran rad na poboljšanju njihova pravnog i stvarnog položaja te podizanju kvalitete života kako pravnim normama tako i provođenjem zakonodavnih rješenja u praksi. *Hora est* za pomake prije svega u zakonodavstvu i svijesti vladajućih s obzirom da su u svim društvima ponajprije zakonodavci i kreatori javnih politika odgovorni za uklanjanje brojnih teškoća s kojima se suočavaju žene te su upravo oni dužni educirati javnost o ravnopravnosti spolova i zabrani spolne diskriminacije. Ovim smo radom dotaknule osjetljivo pitanje kako uskladiti ustaljene svjetske standarde i preuzete međunarodne obveze u domeni obiteljskog i bračnog života žena u skladu s često oprečnim tradicionalnim društvenim shvaćanjem navedene problematike.

Svaka od analiziranih država ima svoje posebnosti u pogledu obiteljskog i bračnog statusa žena. Kazahstan je gospodarski najrazvijenija država regije i najbliži potpunom ostvarenju standarda ravnopravnosti spolova. Unatoč tome i u Kazahstanu su prisutne neprihvatljive prakse poput otmice nevjeste, poliginije, amangerstva i obiteljskog nasilja. Jedino je u Kazahstanu dekriminalizirana poliginija te samo tamo nalazimo na specifičan institut amangerstvo premda nisu poznati recentni podaci o njihovoj rasprostranjenosti. Iako je obiteljsko nasilje stvaran društveni problem, treba pohvaliti napore kazahstanske Vlade u suzbijanju nasilja i zaštiti žrtava kroz velik broj nacionalnih kampanja, kriznih centara i skloništa za žene i djecu.

Najveći problem Kirgistanu, koji je prepoznat na svjetskoj razini, jest rasprostranjenost otmice nevjeste. Na taj se način sklapa oko trećina brakova te takvo kršenje prava žena na izbor bračnoga druga definitivno zahtijeva jači pritisak međunarodne zajednice na kirgistsku Vladu da se uhvati ukoštac s gorućim problemom.

Jedino u Tadžikistanu nailazimo na problem učestalog sklapanja srodničkih brakova koji je tek nedavno prepoznat na nacionalnoj razini kada je unatoč protivljenju šire javnosti zabranjeno njihovo sklapanje, stoga tek treba vidjeti kako će se situacija dalje odvijati. Uz srodničke brakove česti su i dječji brakovi unatoč njihovoj zakonskoj zabrani. Zabrana nije djelotvorna zbog dominantnog utjecaja tradicije i šerijatskog prava. Zamjetan problem je i poliginija uzrokovana krvavim građanskim ratom koji je uslijedio nakon stjecanja neovisnosti, a još uvijek je aktualna zbog masovnih emigracija muškaraca na rad u Rusiju.

Prije svega loša ekonomska situacija tjera i mnoge turkmenistanske muškarce na rad u inozemstvo te je stoga i u Turkmenistanu raširena poliginija. Od tradicionalnih se žena očekuje da budu pokorne mužu i njegovoj obitelji te se na obiteljsko nasilje ne reagira jer se ono smatra sastavnim dijelom bračnog života.

Vjerojatno je najlošija situacija u pogledu stanja prava žena u Uzbekistanu gdje Vlada restriktivnom populacijskom politikom tisuće žena podvrgava prisilnoj sterilizaciji bez njihova znanja i/ili pristanka. Također, veoma zabrinjava činjenica da Vlada negira postojanje obiteljskog nasilja, dapače, u službenom jeziku ne postoji termin obiteljsko nasilje, tek eufemizam obiteljske razmirice.

Peti od sedamnaest ciljeva aktualne UN-ove Agende 2030 za održiv razvoj jest postizanje rodne ravnopravnosti i osnaživanje svih žena i djevojčica. Trenutno su države Srednje Azije daleko od toga cilja, ali na putu k njegovu ostvarenju. Nadamo se da ovaj rad predstavlja doprinos u osvješćivanju teškoća s kojima se moraju boriti djevojčice, djevojke i žene diljem regije koja je često izvan fokusa svjetske javnosti

„You May Kiss The Bride“: Legal Status of Women Through the Prism of the Cultures and Religion of Central Asia

Summary

The aim of this paper is to point out the specific issues related to the institute of marriage in Central Asia. The individual analysis of Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan shows the key issues present in everyday life of women which constitute serious violations of Article 16 of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. Moreover, we analyze in detail the problem of widespread polygyny, early, forced and cousin marriages and domestic violence, as well as the reaction of the government to this problematic practice. This paper tries to touch on the delicate question of how to reconcile the established international standards and commitments in the field of family and marital life of women with the often contradictory traditional social understanding of this subject matter.

Key words: Central Asia, family and marital status of women, The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, culture, religion